

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΣΛΑΝΙΔΟΥ ΚΛΕΙΩ

A.M 520275

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική
εκστρατεία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Μαντά Ελευθερία

Ιούνιος, 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική
εκστρατεία

Ασλανίδου Κλειώ

Επιτροπή επίβλεψης διπλωματικής εργασίας

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Μαντά Ελευθερία

Συνεπιβλέπων καθηγητής

Λούπας Αθανάσιος

Πάτρα, Ιούνιος 2023

Ευχαριστίες: Για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κα Ελευθερία Μαντά για την πολύτιμη καθοδήγηση και συμβουλευτική αρωγή της καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής, όπως επίσης και τον συνεπιβλέποντα καθηγητή κ. Λούπα για τα χρήσιμα σχόλια και τις παρατηρήσεις του.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ) «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία». Σκοπός της είναι να αναδείξει τα κομβικά διλήμματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η αντιβενιζελική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας.

Επιχειρείται η καταγραφή και η ανάλυση αυτών των διλημμάτων καθώς και οι λόγοι για τους οποίους υπήρξαν όντως κομβικά. Έτσι, ανάμεσα σε άλλα, τα διλήμματα που υπήρξαν καταλυτικά για τη διεξαγωγή του πολέμου, την κλιμάκωσή του και εν τέλει την τραγική κατάληξή του περιορίζονται κατά την άποψή μας σε τέσσερα. Το πρώτο δίλημμα αφορά την απόφαση της αντιβενιζελικής κυβέρνησης να διεξαγάγει έναν πόλεμο τον οποίο δεν πίστευε. Το δεύτερο αφορά την αδιάλλακτη απόφαση περί επιστροφής του βασιλιά Κωνσταντίνου, ακόμη κι όταν οι Σύμμαχοι επέδωσαν τις προειδοποιητικές διακοινώσεις τους, ενώ το τρίτο και το τέταρτο αφορούν την απόρριψη των συμμαχικών προτάσεων που στόχο είχαν την επίτευξη της ειρήνης μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μέσα από τη διερεύνηση αυτών των διλημμάτων, επιχειρείται να καταδειχθεί ότι υπήρχαν πράγματι εναλλακτικές επιλογές, πέρα από την επιλογή της συνέχισης του πολέμου, και ότι η αρχική αδιάλλακτη στάση της κυβέρνησης τελικά μεταλλάχτηκε λόγω των διπλωματικών και στρατιωτικών εξελίξεων.

Λέξεις- Κλειδιά

Αντιβενιζελική κυβέρνηση, Ηνωμένη Αντιπολίτευση, Γούναρης, μικρασιατική εκστρατεία, εκλογές 1920, επάνοδος βασιλιά, συνδιάσκεψη Λονδίνου, συνδιάσκεψη Παρισιού, διλήμματα, Μεγάλες Δυνάμεις, 1920-1922.

Abstract

This dissertation was prepared in the framework of the postgraduate programme of the Hellenic Open University (EAP) “Modern and Contemporary Greek History”. Its purpose is to investigate the crucial dilemmas that the anti-venizelist government had to deal with, during the Asia Minor expedition.

This is an attempt to note and analyse these dilemmas, while at the same time noting the reasons why they are indeed crucial. Therefore, among other things, the dilemmas that had been catalytic for the prosecution of the expedition, its escalation and eventually its tragic ending, are only four. The first dilemma is about the anti-venizelist government’s decision to declare a war it had no belief in. The second, is about the adamant decision to bring back King Konstantine, even when the Allies sent warning notifications. The third and fourth dilemmas, are about the refusal to accept the allied offers with a purpose to make peace between Greece and the Ottoman Empire.

Through the investigation of dilemmas, there is an attempt to demonstrate and show that there were also other options, despite the option of continuing the war and, that the initial government’s adamant attitude was eventually changed after the diplomatic and military developments.

Keywords

Anti-venizelist government, United Opposition, Gounaris, Asia Minor expedition, elections 1920, King Konstantine’s return, London Conference, Paris Conference, Great Powers, 1920-1922.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	iv
Λέξεις- Κλειδιά.....	iv
Abstract.....	v
Keywords	v
Εισαγωγή	1
1.Το πρώτο δίλημμα της μετаноεμβριανής κυβέρνησης: Πόλεμος ή ειρήνη;	3
1.1 Τι υποστήριζε ο αντιβενιζελικός κόσμος πριν την ανάληψη της εξουσίας	3
1.2 Ο αντιβενιζελισμός γίνεται κυβέρνηση: Η επιλογή του πολέμου.....	6
2.Το δεύτερο δίλημμα: Η επάνοδος του έκπτωτου μονάρχη μετά τις εκλογές του 1920	10
2.1 Η συγκυρία των εκλογών	10
2.2 Η επιλογή του δημοψηφίσματος.....	11
2.3 Το επιτακτικό δίλημμα: Σύμμαχοι ή Κωνσταντίνος;	12
2.4 Η αδιαλλαξία της κυβέρνησης	13
2.5 Η σημασία της επανόδου	16
3. Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου: Το δίλημμα της αποδοχής ή μη των συμμαχικών προτάσεων.....	18
3.1 Η διάσπαση του κυβερνητικού μετώπου εν όψει της Συνδιάσκεψης του 1921	18
3.2 Η α' φάση της Συνδιάσκεψης: Η πρόταση σύστασης συμμαχικής επιτροπής	19
3.3 Η β' φάση της Συνδιάσκεψης: Νέες προτάσεις.....	25
3.3.1 Η εξέταση των προτάσεων από την ελληνική πλευρά. Αποδοχή ή απόρριψη;.....	26
3.3.2 Η επιλογή του πολέμου	30
4. Το ύστατο δίλημμα: Η Συνδιάσκεψη του Παρισιού του 1922	32
4.1 Η ελληνική θέση στις παραμονές της συνδιάσκεψης.....	32
4.2 Οι ειρηνευτικές προτάσεις της Συνδιάσκεψης του Μαρτίου 1922	34
4.3 Το επιτακτικό δίλημμα: αποδοχή ή απόρριψη;	35
4.4 Οι συνέπειες της αποτυχημένης μεσολάβησης του Μαρτίου	38
Συμπεράσματα.....	41
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	44
Πηγές.....	44
Βοηθήματα.....	44

Εισαγωγή

Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, η μικρή Ελλάδα εκπλήρωνε το μεγαλοϊδεατικό της όνειρο και μετατρέποταν στη χώρα των λεγόμενων «δύο ηπείρων και πέντε θαλασσών». Οι διπλωματικοί χειρισμοί του τότε πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου είχαν αποδειχτεί θριαμβευτικά αποτελεσματικοί. Ωστόσο, η νίκη αυτή, αν και συνδεδεμένη με το πρόσωπό του, δεν θεωρήθηκε προσωπική πολιτική επιτυχία από τον ελληνικό λαό. Η τρομοκρατία που βίωνε μερίδα της ελληνικής κοινωνίας στο εσωτερικό καθώς και η μακρόχρονη απουσία του πρωθυπουργού από την Ελλάδα είχαν διαμορφώσει μία διαστρεβλωμένη εικόνα για την ευημερία της κοινωνίας. Το διχαστικό πνεύμα ήταν υπαρκτό ήδη από την εποχή της αποπομπής του Κωνσταντίνου και ολοένα και οξυνόταν λόγω της βενιζελικής καταπίεσης (Dakin, 2012, 339, 342-343. Μιχαηλίδης, 2018, 23). Συνέπεια αυτού ήταν η απροσδόκητη ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920. Το μη αναμενόμενο αποτέλεσμα τόσο για τους Φιλελευθέρους όσο και για τους υπολοίπους εξηγείται από διάφορους παράγοντες. Πρώτα απ' όλα, η απόφαση διεξαγωγής των εκλογών πάρθηκε σε μία περίοδο εθνικού παραληρήματος. Η Ελλάδα είχε αγγίξει τα μεγαλύτερα σύνορα του μέχρι τότε βίου της, καταλαμβάνοντας όλη τη Θράκη και φτάνοντας μέχρι τη συνοριακή γραμμή της Τσατάλτζας. Συνεπώς, για τον Βενιζέλο η επιλογή εκείνης της στιγμής για τη διεξαγωγή των εκλογών δεν ήταν ακατάλληλη, όπως εκ του αποτελέσματος θεωρήθηκε από μερίδα του βενιζελικού και αντιβενιζελικού κόσμου. Επιπλέον, η εκλογική αναμέτρηση δεν θα διεξαγόταν από υπηρεσιακή κυβέρνηση αλλά από την ίδια την κυβέρνηση Βενιζέλου (Κονδύλης, 1979, 17, 156. Llewellyn-Smith, 2002, 253. Ριζάς, 2022, 153). Τέλος, στην πεποίθηση της σίγουρης επικράτησης στις εκλογές σίγουρα είχε συμβάλει και η στρεβλή εικόνα για τη στάση της κοινωνίας απέναντι στα τεκταινόμενα, στάση που ήταν αποτέλεσμα των αστυνομικών μέτρων και της λογοκρισίας που είχαν επιβληθεί κατά τη βενιζελική τριετία 1917-20. Ακόμη κι αν καταργήθηκε ο στρατιωτικός νόμος στις παραμονές των εκλογών, ήταν πολύ πρόσφατη η εμπειρία της τρομοκράτησης των ανθρώπων ώστε να μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τα αντιβενιζελικά τους συναισθήματα. Υπ' αυτή τη διαστρεβλωμένη εικόνα, οι Φιλελεύθεροι διεξήγαγαν απροβλημάτιστα τις εκλογές που είχαν υποσχεθεί. Ενδεικτικές είναι οι αγγλικές και οι γαλλικές εκτιμήσεις για την τελική επικράτηση του Βενιζέλου. Τόσο οι Γάλλοι όσο

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
και οι Άγγλοι είχαν επίγνωση της λαϊκής δυσαρέσκειας, ωστόσο δεν τη θεωρούσαν τόσο ισχυρή ώστε να ανατρέψει τη βενιζελική εξουσία (Ριζάς, 2022, 167, 175-176).

Οι εκλογές του 1920 διεξήχθησαν με τον εκλογικό νόμο του 1864 –τροποποιημένο από το 1887– που διαμόρφωνε ευρείες, πολυεδρικές περιφέρειες. Η διεξαγωγή των εκλογών με τον εν λόγω νόμο δεν ήταν άνευ σημασίας καθώς συνέβαλε στο αναπάντεχο αποτέλεσμά τους. Αν και ο Βενιζέλος έλαβε περισσότερες ψήφους, κέρδισε σχεδόν τις μισές έδρες απ’ ότι οι αντίπαλοι του¹. Οι ψήφοι αποτύπωναν εν πολλοίς γεωγραφικά τους κομματικούς θύλακες. Έτσι, ενώ οι αντιβενιζελικοί επικράτησαν σχεδόν ολοκληρωτικά στην Παλαιά Ελλάδα, οι βενιζελικοί επικράτησαν στις Νέες Χώρες με εξαίρεση τη Μακεδονία. Βέβαια, η νεότερη έρευνα φαίνεται να σταθμίζει ολοένα και περισσότερο τη σημασία του πλειοψηφικού εκλογικού νόμου και να επικεντρώνεται στις πολιτικές διεργασίες που λάμβαναν χώρα εντός του κοινοβουλευτικού συστήματος, διεργασίες που οδηγούσαν σε μεταστροφή του εκλογικού σώματος, σε αναδιάταξη των πολιτικών δυνάμεων και αργότερα και σε ανατροπή του ίδιου του κοινοβουλευτικού συστήματος το 1936 (Llewellyn-Smith, 2002, 278-279. Μαυρογορδάτος, 2003, 26. Ριζάς, 2022, 176).

Όπως και να έχει, η ήττα των Φιλελευθέρων, εκτός από το γεγονός ότι θορύβησε τους Συμμάχους, έφερε στην εξουσία το κόμμα της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, η οποία την επομένη των εκλογών κλήθηκε να αντιμετωπίσει στην πράξη το Μικρασιατικό Ζήτημα. Απορρίπτοντας συλλήβδην την πιθανότητα απεμπλοκής, οι αντιβενιζελικοί αποφάσισαν να διεξαγάγουν έναν πόλεμο που τόσο καιρό κατέκριναν. Το μοιραίο γεγονός ήταν ότι αναλάμβαναν τη διαχείριση ενός εξωτερικού ζητήματος τη στιγμή που άρχισαν να διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια διάλυσης των υφιστάμενων διπλωματικών συσχετισμών. Η αρχή της απομόνωσης από τον συμμαχικό κόλπο σε συνδυασμό με το παραμορφωτικό πρίσμα της Μεγάλης Ιδέας είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση αμηχανίας στην κυβέρνηση εμπρός στα καίρια ηθικό-πολιτικά διλήμματα που δημιουργούνταν (Dakin, 2012, 344. Llewellyn-Smith, 2002, 576. Μιχαηλίδης, 2018, 28, 60, 63. Πλουμίδης, 2016, 212. Ριζάς, 2022, 186-187, 193).

¹ Οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν μόλις 118 έδρες, ενώ η Ηνωμένη Αντιπολίτευση έλαβε 251, σε σύνολο 369 εδρών. Βλ. Μαυρογορδάτος, 2003, 26.

1. Το πρώτο δίλημμα της μετаноεμβριανής κυβέρνησης: Πόλεμος ή ειρήνη;

Όπως αναφέρθηκε, οι εκλογές του Νοεμβρίου 1920 είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα την ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, μίας ένωσης των αντιβενιζελικών κομμάτων από τον Μάρτιο του 1920 (Llewellyn-Smith, 2002, 267. Χριστοπούλου, 2017, 244). Ταυτόχρονα, σήμαναν την έξοδο του ενσάρκωτή της Μεγάλης Ιδέας, Ελευθερίου Βενιζέλου, από την πολιτική σκηνή της Ελλάδας (Βενιζέλος, 1932, 21). Η ήττα του Βενιζέλου οριοθέτησε μία νέα εποχή στο μικρασιατικό ζήτημα το οποίο περιήλθε πλέον στη διαχείριση μίας πολιτικής ομάδας που όχι μόνο απείχε από τη διεθνή διπλωματική ζωή των τελευταίων ετών, αλλά και δεν ενστερνιζόταν εν πολλοίς το μικρασιατικό όραμα (Πλουμίδης, 2016, 301, 313. Χριστοπούλου, 2017, 259). Παρ' όλα αυτά, την εκλογική νίκη των αντιβενιζελικών δεν ακολούθησε η απεμπλοκή από τη μικρασιατική περιπέτεια (Dakin, 2012, 344). Το δίλημμα πόλεμος ή ειρήνη, αν και δεν τέθηκε ποτέ ρητά στις εκλογές του 1920, απασχόλησε έντονα τους αντιβενιζελικούς οι οποίοι προετοίμαζαν σχολαστικά την επάνοδό τους στην εξουσία (Μεταξάς, 1963, τ. Β2, 579. Ριζάς, 2022, 178). Η συνέχιση της εξωτερικής πολιτικής που επέδειξαν τελικά οι αντιβενιζελικοί με τους προκατόχους τους είναι ενδεικτική της στάσης ενός κόμματος που μεταπήδησε από την αντιπολίτευση στην εξουσία.

1.1 Τι υποστήριζε ο αντιβενιζελικός κόσμος πριν την ανάληψη της εξουσίας

Ο αντιβενιζελισμός ήταν υπέρμαχος της λεγόμενης «μικράς αλλά εντίμου Ελλάδος» και στόχευε στην αναμόρφωση της εσωτερικής πολιτικής ζωής της χώρας και στην αποφυγή επικίνδυνων περιπετειών (Κονδύλης, 1979, 240. Llewellyn-Smith, 2002, 281-282). Αντίθετα, ο βενιζελισμός και προσωπικά ο Βενιζέλος είχαν ταυτιστεί με την πραγμάτωση του μεγαλοϊδεατικού οράματος (Llewellyn-Smith, 2002, 285). Η μικρασιατική εμπλοκή αποτέλεσε πεδίο έντονης εσωτερικής διαμάχης μεταξύ του βενιζελικού και αντιβενιζελικού στρατοπέδου (Πλουμίδης, 2016, 364. Ριζάς, 2022, 12). Επιγραμματικά, ο βενιζελισμός αντιπροσώπευε τον πόλεμο ενώ ο αντιβενιζελισμός την ειρήνη, μία ταύτιση που ο

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
αντιβενιζελικός κόσμος θέλησε να εκμεταλλευτεί στη συγκυρία των εκλογών. Αντιπροσωπευτικοί του αντιβενιζελικού κόσμου, ο Δημήτριος Γούναρης και ο Ιωάννης Μεταξάς, ήταν από τους πολιτικούς άνδρες που δεν πίστευαν στη μικρασιατική πολιτική. Ο πρώτος ήταν επιφυλακτικός, ενώ ο δεύτερος απόλυτα αντίθετος (Χριστοπούλου, 2017, 253, 258). Ο Γούναρης, όπως φανερώνει επιστολή του προς τον υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Στρέιτ, αμφέβαλλε για τις δυνατότητες της Ελλάδας να αντεπεξέλθει στη Μικρά Ασία, ενώ ο Μεταξάς είχε σχηματίσει μία ολοκληρωμένη στρατηγική-στρατιωτική θεώρηση για το ανέφικτο του μικρασιατικού πολέμου (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 31. Ριζάς, 2022, 109-110). Επιφυλακτικοί, αν όχι αρνητικοί, ήταν τόσο ο θρόνος όσο και το Γενικό Επιτελείο του Στρατού. Το τελευταίο αναμφισβήτητα είχε επηρεαστεί από την προσωπικότητα του Μεταξά (Πλουμίδης, 2016, 307. Ριζάς, 2022, 39, 204). Αντίθετα, φυσιогνωμίες όπως ο Νικόλαος Στράτος και ο Νικόλαος Καλογερόπουλος, μέλη του αντιβενιζελικού κόσμου και κατόπιν της κυβέρνησης της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, ήταν υπέρ της μικρασιατικής επιχείρησης, αποτελώντας παρ' όλα αυτά την εξαίρεση της πολιτικής τους παράταξης (Ριζάς, 2022, 50, 105). Σημαντικά πρόσωπα του φιλοβασιλικού στρατιωτικού κόσμου, που ήταν αντίθετοι στη μικρασιατική εκστρατεία, ήταν επίσης ο Ξενοφών Στρατηγός και ο Βίκτωρ Δούσμανης, πρόσωπα που εν τέλει ανέλαβαν τη συνέχισή της όταν ο αντιβενιζελισμός ανήλθε στην εξουσία (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 48. Ριζάς, 2022, 23).

Η αλλαγή της στάσης των αντιβενιζελικών ως προς το Μικρασιατικό άρχισε να εκδηλώνεται ήδη πριν την ανάληψη της εξουσίας από τους ίδιους. Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη ήταν μια είδηση που χαιρετήθηκε από τους Έλληνες με ενθουσιασμό, ακόμη και από τους πιο αρνητικούς προς το μικρασιατικό εγχείρημα, όπως ο Μεταξάς (Llewellyn-Smith, 2002, 283. Μεταξάς, 1963, τ. Β2, 506). Παρ' όλα αυτά, ο Μεταξάς δεν παρέκκλινε από τη μικρασιατική συλλογιστική του, η οποία όχι μόνο παρέμεινε σταθερή από το 1915 έως το 1922, αλλά και δεν διαστρεβλωνόταν από προσωπικές εμπάθειες όπως του Γούναρη (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 31. Ριζάς, 2022, 110). Γι' αυτόν τον λόγο η επιχειρηματολογία που ανέπτυξε για το μικρασιατικό εγχείρημα έχει ιδιαίτερη αξία. Η αντίθεση του Μεταξά υπήρξε αποτέλεσμα συνδυασμού πολλών παραγόντων. Αρχικά, υποστήριζε πως η εθνολογική σύνθεση του μικρασιατικού πληθυσμού δεν μπορούσε να εξακριβωθεί, σημείο κομβικό για την ατέρμονη διεκδίκηση αυτών των εδαφών από τις εκατέρωθεν πλευρές (Κονδύλης, 1979, 22). Επεξηγούσε ότι τα εδάφη θα διεκδικούνταν μονίμως από τους Τούρκους, ενώ η ελληνική στρατιωτική παρουσία δεν θα ήταν δυνατό να παραμείνει εκεί επ' αόριστον. Ακόμη, διέκρινε πως το ελληνικό στοιχείο υστερούσε αριθμητικά και ήταν διεσπαρμένο στη

Μικρά Ασία, παράγοντας που δυσχέραινε την οριοθέτηση μίας διεκδικούμενης περιοχής (Κολοκούρης, 2006, 33. Ριζάς, 2022, 23). Έτσι, εκτός από το γεγονός ότι θεωρούσε τη νίκη αμφίβολη, τη θεωρούσε και πρόσκαιρη και ότι θα κατέληγε σε αδιέξοδο (Χριστοπούλου, 2017, 254). Αντικειμενική οπτική δεν είχαν όμως όλα τα ηγετικά στελέχη της αντιπολίτευσης, όπως ο Γούναρης και ο Πρωτοπαπαδάκης, που το προσωπικό μένος που είχαν προς τον Βενιζέλο θόλωνε την κρίση τους όσον αφορά τη μικρασιατική πολιτική (Μαυρογορδάτος, 2003, 28. Χριστοπούλου, 2017, 386).

Πρώτη επίσημη εκδήλωση της μεταστροφής τους υπήρξε η διακήρυξη στις 22 Μαΐου/4 Ιουνίου 1920 προς τις Δυνάμεις της Αντάντ από τη θέση της αντιπολίτευσης. Κορυφαία στελέχη του αντιβενιζελικού συνασπισμού (μεταξύ των οποίων ήταν ο Γούναρης, ο Καλογερόπουλος, ο Μπαλτατζής και ο Ίωνας Δραγούμης) διαβεβαίωναν ότι υπήρχε ομοφωνία του πολιτικού κόσμου της Ελλάδας ως προς το εθνικό ζήτημα. Χωρίς να περιλαμβάνει συγκεκριμένες εδαφικές διεκδικήσεις, το υπόμνημα αυτό διατύπωνε το αίτημα της εγγύησης ανεκτών συνθηκών ζωής του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας. Η διακήρυξη αποτελούσε στην ουσία διαβεβαίωση της υποστήριξής τους προς το μικρασιατικό εγχείρημα που συνιστούσε ευρωπαϊκή πρωτοβουλία. Με αυτή την εκδήλωση φιλίας θεωρούσαν όχι μόνο ότι προωθούσαν καλύτερα το εθνικό ζήτημα -μέσω της προβολής της ομογνωμίας- αλλά και ότι καθαγίαζαν το φιλογερμανικό παρελθόν τους (Llewellyn-Smith, 2002, 268, 270. Μεταξάς, 2007, 11. Ριζάς, 2022, 162-163). Από τον Μάιο και εξής, το Μικρασιατικό αποσιωπήθηκε από τον επίσημο πολιτικό λόγο της αντιπολίτευσης, αλλά επρόκειτο για απόφαση τακτικής και όχι απόρριψη της μικρασιατικής πολιτικής εν συνόλω (Πλουμίδης, 2016, 247, 250. Ριζάς, 2022, 166). Ιδίως την εποχή της υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών, που η συμβατική επιτυχία της κατοχής της Σμύρνης γινόταν πολιτική πραγματικότητα, οι αντιβενιζελικοί θέλησαν αφενός να μετριάσουν τον διπλωματικό θρίαμβο του μισητού αντιπάλου τους, αφετέρου να επικεντρωθούν στην υπόθεση της διακυβέρνησης στο εσωτερικό της χώρας, τομέα στον οποίο θεωρούσαν ότι ο Βενιζέλος υστερούσε (Llewellyn-Smith, 2002, 272. Πλουμίδης, 2016, 246. Ριζάς, 2022, 131, 159).

Επομένως, με μεθοδικές κινήσεις τακτικής, η Ηνωμένη Αντιπολίτευση δεσμεύθηκε ήδη προεκλογικά για τη συνέχιση του πολέμου χωρίς να θέτει ευθέως το ερώτημα «παραμονή ή αποχώρηση» στο εκλογικό σώμα (Ριζάς, 2022, 178. Χριστοπούλου, 2017, 259). Το παράδοξο της πολιτικής της είναι ότι εξήλθε νικήτρια της εκλογικής αναμέτρησης έχοντας το προσωπείο της ειρηνευτικής παράταξης, ενώ σταθερά δήλωνε τη συνέχιση της πολεμικής

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
πολιτικής της Ελλάδας σε περίπτωση που γινόταν κυβέρνηση (Πλουμίδης, 2016, 251. Χριστοπούλου, 2017, 258). Η δέσμευσή της για συνέχιση της ίδιας εξωτερικής πολιτικής αποτελούσε καίριο σημείο στη δυϊστική συλλογιστική του Γούναρη, που πρέσβευε τη συμπόρευση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με τη συμμαχική ως αναγκαίο αντάλλαγμα για την ανεξάρτητη εσωτερική πολιτική διαχείριση (Ριζάς, 2022, 13, 109). Αυτός ήταν και ο λόγος που ήδη προεκλογικά καλλιεργήθηκε η φιλοσυμμαχική πολιτική που θα εφαρμόζε η Ηνωμένη Αντιπολίτευση αν ανερχόταν στην εξουσία (Ριζάς, 2022, 163-164).

1.2 Ο αντιβενιζελισμός γίνεται κυβέρνηση: Η επιλογή του πολέμου

Την επαύριο της εκλογικής τους επιτυχίας, οι αντιβενιζελικοί κλήθηκαν πλέον να χαράξουν έμπρακτα την πολιτική τους στο Μικρασιατικό (Μιχαηλίδης, 2018, 29). Έτσι, η πρώτη μετανοεμβριανή κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη, αν και φαινομενικά έσπευσε να τηρήσει την υπόσχεσή της δηλώνοντας επίσημα τη συνέχιση του πολέμου μέχρι την επίτευξη του τελικού στόχου, στην ουσία έθετε τις βάσεις για την εδραίωση της πολιτικής «αυτοτελείας» της. Προϋπόθεση για την πραγμάτωση της πολιτικής αυτής ήταν η στρατηγικής σημασίας υποχώρηση της Ελλάδας προς τη Μεγάλη Βρετανία όσον αφορούσε την ακολουθητέα πολιτική στον μικρασιατικό πόλεμο (Πλουμίδης, 2016, 253, 303. Ριζάς, 2022, 191, 338).

Η απόφαση της πρώτης μετανοεμβριανής κυβέρνησης να διεξαγάγει έναν πόλεμο που ούτε είχε ξεκινήσει και ούτε πίστευε, αποτέλεσε την απαρχή μίας εμπλοκής δίχως τέλος. Οι λόγοι που η αρχική της αντίθεση στον πόλεμο μετατράπηκε σε δίλημμα και κατόπιν μεταστράφηκε πλήρως, ποικίλλουν. Από τη μία πλευρά, η Ηνωμένη Αντιπολίτευση θέλησε να ωφεληθεί από την επιτυχία του μικρασιατικού εγχειρήματος, εκτελώντας το τελικό στάδιο της πραγματοποίησής του, το οποίο φάνταζε σύντομο (Dakin, 2012, 344. Χριστοπούλου, 2017, 254). Από την άλλη, ο φόβος των πολιτικών συνεπειών μιας ενδεχόμενης απαγκίστρωσης φαίνεται ότι ήταν καταλυτικός παράγοντας στη λήψη αυτής της απόφασης (Μιχαηλίδης, 2018, 30). Δεδομένου ότι η μικρασιατική εκστρατεία αποτελούσε την ενσάρκωση του αλτρωτικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας, ενός ιδεολογήματος που ενστερνιζόταν κάθε Έλληνας για περίπου έναν αιώνα, είναι εύλογο να της δημιουργούσε επιπρόσθετες ψυχολογικές πιέσεις (Llewellyn-Smith, 2002, 36. Μιχαηλίδης, 2018, 11. Πλουμίδης, 2016,

16). Ενταγμένη στο πλαίσιο της εθνικής ολοκλήρωσης, η Μεγάλη Ιδέα δημιουργούσε επιταγές ηθικές και συναισθηματικές σε κάθε αρχή που κατείχε το ανώτατο πολιτικό αξίωμα (Κολοκούρης, 2006, 2. Πλουμίδης, 2016, 15-16). Αποτέλεσμα ήταν να μην εξεταστεί σοβαρά το ενδεχόμενο απαγκίστρωσης από τη Μικρά Ασία από τη στιγμή που ο αντιβενιζελισμός έγινε εξουσία (Dakin, 2012, 336. Ριζάς, 2022, 193). Η συμπόρευση με το λαϊκό αίσθημα ήταν άλλωστε μία ελκυστική λύση (Κονδύλης, 1979, 217).

Κίνητρο συνέχισης του πολέμου αποτέλεσε και το προσωπικό μένος προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Κατά τον Τσώρτσιλ, η διεξαγωγή της μικρασιατικής εκστρατείας ήταν θέμα εγωισμού (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 38). Η αποτυχία της ή ακόμη και η μη ανάληψή της, εύκολα θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα την πτώση της κυβέρνησης και την επάνοδο του Βενιζέλου (Μαυρογορδάτος, 2003, 28). Μάλιστα, το γεγονός ότι ο βενιζελισμός αποτελούσε τώρα την αντιπολίτευση επηρέαζε τις αποφάσεις της κυβέρνησης σε ένα ευαίσθητο εθνικό θέμα, στο οποίο οι βενιζελικοί είχαν σημειώσει θρίαμβο (Ριζάς, 2022, 12). Η βενιζελική επιχειρηματολογία αξιοποιούσε την πρότερη στάση των αντιβενιζελικών προς τη μικρασιατική εκστρατεία, την οποία χαρακτήριζαν ως αποικιακή πολιτική, για να τους κατηγορήσουν ακόμη και για «έλλειψη πατριωτισμού». Παρόλο που η κατηγορία αυτή είχε χάσει την ισχύ της μετά τη διακήρυξη της συνέχισης της εκστρατείας από τη μετаноεμβριανή κυβέρνηση, συνιστούσε θέμα ταμπού για την ίδια, υπενθυμίζοντας την αρχική αρνητική στάση της (Κονδύλης, 1979, 240. Llewellyn-Smith, 2002, 115, 282).

Υπέρ της απόφασης συνέχισης του πολέμου συνηγόρησε και η ιστορική συνθήκη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τον οποίο η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξήλθε ηττημένη (Ριζάς, 2022, 59). Αφενός η ήττα μίας δύναμης που εχθρευόταν το ελληνικό στοιχείο δημιουργούσε ευνοϊκή συνθήκη· αφετέρου, οι συστηματικοί διωγμοί του μικρασιατικού ελληνισμού από τους Τούρκους κατά τον Μεγάλο Πόλεμο αποτελούσαν αναντίρρητη πραγματικότητα. Συνεπώς, η ανάγκη προστασίας του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας ήταν παράγοντας που δεν μπορούσε να αγνοηθεί από το ελληνικό κράτος (Κολοκούρης, 2006, 15-16, 29. Χριστοπούλου, 2017, 253). Η επιβίωση του ελληνικού πληθυσμού έπρεπε κάπως να εξασφαλιστεί και για τους αντιβενιζελικούς ο μοναδικός τρόπος ήταν η στρατιωτική παραμονή στα εδάφη της Μικράς Ασίας, μία αντίληψη γενικότερα αποδεκτή από τον ελληνικό λαό (Κονδύλης, 1979, 217. Ριζάς, 2022, 59-60, 193).

Σημαντικότερη συνιστώσα στην κατεύθυνση της πολιτικής του πολέμου αποτέλεσε η συλλογιστική του Γούναρη. Αν και πρωθυπουργός της πρώτης αντιβενιζελικής κυβέρνησης

ορκίστηκε ο Ράλλης, πραγματικός ηγέτης ήταν ο Γούναρης (Χριστοπούλου, 2017, 268). Η επιλογή του μετριοπαθούς Ράλλη έναντι του Γούναρη αποτελούσε κίνηση τακτικής που στόχευε στην ευκολότερη αποδοχή του από τις συμμαχικές Δυνάμεις (Κονδύλης, 1979, 218. Llewellyn-Smith, 2002, 294. Μαυρογορδάτος, 2003, 27). Γι' αυτόν τον λόγο, η πολιτική σκέψη και η επιχειρηματολογία του Γούναρη θεωρείται καταλυτική για τις αποφάσεις που κλήθηκε να πάρει η μετаноεμβριανή κυβέρνηση. Ο Γούναρης υποστήριζε πως η επιλογή του πολέμου θα εξασφάλιζε στην αντιβενιζελική κυβέρνηση αφενός τη νομιμοποίησή της και αφετέρου την ελευθερία ελέγχου επί των εσωτερικών. Συγκεκριμένα, θεωρούσε πως η ευθυγράμμιση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ιδίως με τη βρετανική εξωτερική πολιτική θα είχε ως απόρροια την εξασφάλιση εμπιστοσύνης και ευρύτερα περιθώρια για ανεξάρτητη εσωτερική πολιτική (Ριζάς, 2022, 109, 171). Η λεγόμενη πολιτική της «αυτοτέλειας», που ο Γούναρης ευαγγελιζόταν στόχευε στην παλινόρθωση του έκπτωτου βασιλιά Κωνσταντίνου, στη βίαιη εκθρόνιση του οποίου είχαν προβεί οι Μεγάλες Δυνάμεις το 1917 εξαιτίας της αντισυμμαχικής πολιτικής του. Έτσι, το 1920, προετοιμάζοντας ήδη προεκλογικά την επαναφορά του Κωνσταντίνου, φοβούμενος πιθανή επέμβασή τους, εξέταζε μία συμβιβαστική λύση (Κονδύλης, 1979, 208. Ριζάς, 2022, 109, 160). Το σύστημα «ανταλλαγής» που είχε εμπνευστεί ο Γούναρης προσφερόταν για να αποσείσει την απειλή τόσο προς τον θρόνο όσο και προς τη Συνθήκη των Σεβρών, ενώ άνοιγε τον δρόμο για ελευθερία κινήσεων στο πεδίο που πάντοτε προσέλκυε την προσοχή των αντιβενιζελικών. Επρόκειτο για ξεκάθαρη υπαγωγή του εξωτερικού πολιτικού πεδίου στο εσωτερικό (Ριζάς, 2022, 159-160, 191-192. Χριστοπούλου, 2017, 218).

Στρατιωτικοί– στρατηγικοί λόγοι που συνηγόρησαν υπέρ της επιλογής του πολέμου δεν έλειπαν από την αντιβενιζελική συλλογιστική. Συγκεκριμένα, η στρατιωτική κατάσταση του μικρασιατικού μετώπου το φθινόπωρο του 1920 φαινόταν να έχει εδραιωθεί, ενώ μόλις λίγους μήνες νωρίτερα, στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, είχε επίσημα υπογραφεί η Συνθήκη των Σεβρών, η οποία παραχωρούσε ευρείες εδαφικές εκτάσεις στην Ελλάδα (Dakin, 2012, 339. Llewellyn-Smith, 2002, 270). Οι πιθανότητες επιτυχίας συνεπώς έγερναν προς την ελληνική πλευρά, ενώ ο τουρκικός στρατιωτικός παράγοντας θεωρούνταν ακόμη αμελητέος (Κολοκούρης, 2006, 37. Κονδύλης, 1979, 217). Η Ελλάδα εκείνη την εποχή αναβιβαζόταν σε περιφερειακή δύναμη της Μεσογείου, γεγονός που αύξανε τον ενθουσιασμό της αντιβενιζελικής παράταξης και συνέτεινε στην απόφαση της επιλογής του πολέμου (Πλουμίδης, 2016, 218). Έτσι, η αντίθετη άποψη του Μεταξά για το στρατηγικό πρόβλημα της μικρασιατικής εκστρατείας, όπως αυτό εκτέθηκε παραπάνω, επισκιάστηκε υπό

το δέλεαρ των ανταμοιβών και της γρήγορης επιτυχίας. Η λογική βάση της επιχειρηματολογίας του Μεταξά δεν στάθηκε ικανή να πείσει τον Γούναρη προς την αντίθετη επιλογή, παρ' όλη την επιρροή που φαίνεται να ασκούσε (Χριστοπούλου, 2017, 254-255). Στην επιχειρηματολογία της αντιβενιζελικής κυβέρνησης για συνέχιση του πολέμου επιστρατεύθηκε και το επιχείρημα ότι η μη σύμπλευση της ελληνικής και της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής θα σήμαινε αυτόματα την απόσπαση της Θράκης και τη διάρρηξη των σχέσεων με τη Μεγάλη Βρετανία με ό, τι αυτό συνεπαγόταν. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται ο κυριότερος λόγος που η επιλογή του πολέμου έτεινε να εμφανίζεται ως μονόδρομος (Ριζάς, 2022, 171, 193).

Τέλος, υπέρ του πολέμου εμφανίστηκε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος μετά την επιστροφή του –για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω– νομιμοποίησε την πολεμική επιλογή δίνοντας παράλληλα επεκτατικό χαρακτήρα μαξιμαλιστικού περιεχομένου στον μέχρι τότε εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο. Σαφέστερα, ο Κωνσταντίνος δεσμευόταν δημόσια ότι ο ελληνικός στρατός θα συνέχιζε τη δράση του στα ενδότερα της Μικράς Ασίας χωρίς να εγκαταλείπει έδαφος. Η επέκταση των επιχειρήσεων συνδεόταν συνεπώς με αξίωση διεύρυνσης των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων πέρα από τη ζώνη της Σμύρνης που ήδη είχε παραχωρηθεί (Πλουμίδης, 2016, 26-27, 304-305). Η εκτιμώμενη άρνηση του στρατού να δεχτεί χωρίς πολεμική προσπάθεια την απεμπλοκή από τη Μικρά Ασία αποτέλεσε επίσης επιχείρημα του αντιβενιζελικού λόγου (Ριζάς, 2022, 193).

Συμπερασματικά, η απόφαση της συνέχισης του πολέμου θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα συνονθύλευμα των πολιτικών αρχών του Γούναρη και του ιδιαίτερου ψυχισμού του. Οι πρώτες συνοψίζονταν στην ιεράρχηση του εσωτερικού πολιτικού κριτηρίου έναντι του εξωτερικού και στην επιμονή της αναγνώρισης της κυβέρνησης και του βασιλιά από τη Μεγάλη Βρετανία. Οι αρχές αυτές, σε συνδυασμό με την υπερασπισιόδοξη ανάλυση της κατάστασης του στρατιωτικού μετώπου, την εμπάθεια προς το πρόσωπο του Βενιζέλου και την άνευ όρων ενδοτικότητα του στη λαϊκή γνώμη, είχαν ως αποτέλεσμα να στραφεί αμετάκλητα προς την πολεμική λύση (Ριζάς, 2022, 244. Χριστοπούλου, 2017, 388).

2. Το δεύτερο δίλημμα: Η επάνοδος του έκπτωτου μονάρχη μετά τις εκλογές του 1920

2.1 Η συγκυρία των εκλογών

Το δίλημμα πόλεμος ή ειρήνη, όπως αναλύθηκε παραπάνω, αποτέλεσε καίριο προβληματισμό για τον αντιβενιζελισμό, ο οποίος σχεδίαζε την επιλογή που θα έκανε σε περίπτωση εκλογικής νίκης. Ωστόσο, το ερώτημα αυτό δεν καθόρισε το εκλογικό αποτέλεσμα του 1920. Το τελευταίο προέκυψε από το εσωτερικό πολιτικό ζήτημα και συνδέθηκε άρρηκτα με το δυναστικό (Πλουμίδης, 2016, 257. Ριζάς, 2022, 173-174). Τη μετατροπή των εκλογών σε ζήτημα δυναστικού χαρακτήρα προκάλεσε ο ξαφνικός θάνατος του βασιλιά Αλεξάνδρου από σηψαιμία, στις 12/25 Οκτωβρίου 1920 έπειτα από δάγκωμα μαϊμούς (Dakin, 2012, 343. Κονδύλης, 1979, 210. Llewellyn-Smith, 2002, 253, 258). Η συγκυρία της αδόκτης κένωσης του θρόνου θεωρήθηκε ιδιαίτερα ευνοϊκή για τους αντιβενιζελικούς, οι οποίοι άδραξαν την ευκαιρία να προβάλουν το πάγιο αίτημά τους από το 1917, αυτό της επιστροφής του βασιλιά Κωνσταντίνου (Llewellyn-Smith, 2002, 272). Η αξίωση της επιστροφής αποτέλεσε πράγματι κομβικό σημείο για την έκβαση των εκλογών (Μεταξάς, 1963, τ. Β2, 578). Άκαιρη λόγω του πολέμου και βεβαιωμένη από την πίεση της αντιπολίτευσης, η εκλογική αναμέτρηση του Νοεμβρίου χρωματίστηκε από την εμπάθεια του Εθνικού Διχασμού. Η αναμέτρηση έλαβε τη μορφή της προσωπικής αντιπαράθεσης, με το ερώτημα Βενιζέλος ή Κωνσταντίνος να τίθεται από τον ίδιο τον αρχηγό των Φιλελευθέρων, έπειτα από την άρνηση του πρίγκιπα Παύλου να αναλάβει τον θρόνο (Βενιζέλος, 1932, 16, 53. Dakin, 2012, 343-344. Κονδύλης, 1979, 199, 201, 214. Llewellyn-Smith, 2002, 260. Πλουμίδης, 2016, 256, 297). Υπό τη νέα μορφή της εκλογικής αναμέτρησης, που αναβλήθηκε για μία εβδομάδα με νέα ημερομηνία διεξαγωγής 1/14 Νοεμβρίου 1920, οι δύο παρατάξεις επικεντρώθηκαν στο ζήτημα επιστροφής του Κωνσταντίνου (Llewellyn-Smith, 2002, 259. Πλουμίδης, 2016, 261).

2.2 Η επιλογή του δημοψηφίσματος

Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση προσδιόρισε τη θέση της για το πολιτειακό μέσα από την προεκλογική δήλωση του Γούναρη στον Τύπο, στις 8/31 Οκτωβρίου 1920, με την οποία όχι μόνο απέρριπτε την πρόθεση του Βενιζέλου να αναθέσει τα βασιλικά καθήκοντα στον πρίγκιπα Παύλο -γιο του βασιλιά Κωνσταντίνου- αλλά και εισήγε τη διαδικασία του δημοψηφίσματος για την απόφαση της επανόδου (Llewellyn-Smith, 2002, 259, 273). Η πρόθεση επαναφοράς του Κωνσταντίνου έγινε και τυπικώς γνωστή με τον προεκλογικό λόγο του Γούναρη στην Αθήνα (Χριστοπούλου, 2017, 264).

Η απόφαση διενέργειας δημοψηφίσματος για την επάνοδο του μονάρχη προωθήθηκε από τον Γούναρη και τον Στράτο έπειτα από αίτημα του ίδιου του Κωνσταντίνου, που αποζητούσε νομιμοποίηση της ανακατάληψης του θρόνου (Κονδύλης, 1979, 217. Πλουμίδης, 2016, 297). Ο Στράτος αρχικά υποστήριξε την άμεση επάνοδο, ως αποτέλεσμα της εκλογικής νίκης της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, επιχείρημα που αποκρούστηκε από τον Γούναρη, ως διαδικασία που θα παγίωνε μία ανορθολογική κατάσταση (Χριστοπούλου, 2017, 264). Ο Γούναρης τάχθηκε εξ αρχής υπέρ της επιλογής του δημοψηφίσματος ως τρόπου απόφασης για την επάνοδο ή μη του μονάρχη κι έτσι και έγινε (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 38). Κατά τον Γούναρη, η μετάθεση της απόφασης στον λαό αποδομούσε το επιχείρημα της βενιζελικής πλευράς ότι η επιστροφή δεν συνιστούσε λαϊκή επιθυμία αλλά αντιβενιζελική επίνευση (Χριστοπούλου, 2017, 264). Ακόμη, στην επιχειρηματολογία του ο Γούναρης επιστράτευε το κυριαρχικό δικαίωμα του λαού να αποφασίζει για καίρια εθνικά ζητήματα (Κονδύλης, 1979, 204. Χριστοπούλου, 2017, 264). Το αντεπιχείρημα των βενιζελικών ότι τέτοιο δικαίωμα δεν προέκυπτε από το σύνταγμα, το αντέκρουσε αντιπαραβάλλοντας τη βίαιη εκθρόνιση του Κωνσταντίνου από τους Συμμάχους, συνδυάζοντάς την με το ευρύτερο αντισυνταγματικό και ενδοτικό πρόσωπο που είχε επιδείξει η κυβέρνηση Βενιζέλου (Llewellyn-Smith, 2002, 268, 270. Χριστοπούλου, 2017, 264).

Η επιλογή της επιστροφής διά του δημοψηφίσματος αποτελούσε γενικότερα προϊόν της ευρύτερης πολιτικής θεωρίας του Γούναρη που υπαγορευόταν και από προσδοκώμενα κομματικά οφέλη. Πιο συγκεκριμένα, αντικατόπτριζε το πολιτικό όραμα του Γούναρη που αφορούσε τον ενεργητικότερο ρόλο του λαού στην πολιτική ζωή της χώρας, ενώ παράλληλα κατοχύρωνε την κυβέρνηση και τον θρόνο απέναντι σε πιθανή αντίδραση των Συμμάχων, προβάλλοντας την επάνοδο ως λαϊκό αίτημα. Η κατοχύρωση αυτή δεν συνιστούσε επιλογή μετάθεσης των ευθυνών, αλλά προνοητική ενίσχυση των λαϊκών ερεισμάτων της

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
κυβέρνησης στο ενδεχόμενο συμμαχικής αντίδρασης (Χριστοπούλου, 2017, 263, 270, 359). Η προνοητικότητα στο σημείο αυτό φανερώνει το «φοβικό σύνδρομο» περί ξενικής επέμβασης που διακατείχε τον Γούναρη (Ριζάς, 2022, 108). Τέλος, η δημοψηφισματική λύση ήταν απόρροια της γενικότερης λαϊκιστικής τακτικής του Γούναρη να προσεταιρίζεται την κοινή γνώμη. Η επάνοδος του βασιλιά με δημοψήφισμα αποτελούσε ακόμη πιο θριαμβευτική νομιμοποίηση της κυβέρνησης και του Γούναρη προσωπικά να εκτελούν τις εντολές του ελληνικού λαού (Χριστοπούλου, 2017, 267, 269-270).

2.3 Το επιτακτικό δίλημμα: Σύμμαχοι ή Κωνσταντίνος;

Η προκήρυξη της διεξαγωγής δημοψηφίσματος στις 22 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1920 από την κυβέρνηση Ράλλη, παρόλο που συνοδεύτηκε με την υποσημείωση ότι η εξωτερική πολιτική της χώρας θα παρέμενε σταθερή, δεν στάθηκε επαρκής ώστε να αναστείλει τις απειλητικές νότες των Συμμάχων (Llewellyn-Smith, 2002, 294. Πλουμίδης, 2016, 297). Το δίλημμα Σύμμαχοι ή Κωνσταντίνος προέκυψε με σαφήνεια από την πρώτη κιόλας διακοίνωση των Συμμάχων προς την αντιβενιζελική κυβέρνηση (Κονδύλης, 1979, 219).

Η πρώτη σαφής προειδοποίηση των Δυνάμεων γνωστοποιήθηκε λίγο πριν τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, στις 20-21 Νοεμβρίου/3-4 Δεκεμβρίου, και προσδιόριζε την πρόσληψη της επαναφοράς του Κωνσταντίνου ως εχθρικής ενέργειας (Dakin, 2012, 345. Μαυρογορδάτος, 2003, 27. Χριστοπούλου, 2017, 270). Επρόκειτο για ενέργεια και των τριών Μεγάλων - Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας- αλλά αποτελούσε κατεξοχήν γαλλική πρωτοβουλία. Οι Γάλλοι επιδίωξαν εξ αρχής τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Ελλάδα και την άμεση αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Ωστόσο, ο βρετανικός παράγοντας κατάφερε μεν να προσαρμόσει την εχθρική για την Ελλάδα γαλλική πρόταση, συγκατατέθηκε δε στην ελευθερία των συμμαχικών κινήσεων σε περίπτωση επιστροφής του Κωνσταντίνου (Dakin, 2012, 344-345). Η απαίτηση μη επαναφοράς του στον ελληνικό θρόνο αιτιολογήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις στη διακοίνωση που επέδωσαν. Σύμφωνα με το περιεχόμενό της, ο βασιλιάς θεωρούνταν εχθρικό πρόσωπο λόγω της φιλογερμανικής στάσης που είχε τηρήσει κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επακόλουθα, εχθρική θα θεωρούνταν και η επιστροφή του, αντιληπτή ως πράξη επικύρωσης της αντισυμμαχικής πολιτικής του από το ελληνικό κράτος. Οι Σύμμαχοι δεν παρέλειπαν να υπογραμμίσουν ότι οι σχέσεις Ελλάδας–

Συμμάχων θα εισέρχονταν στο εξής σε κλίμα δυσπιστίας, απόρροια του οποίου θα ήταν η ελευθερία κινήσεων εκ μέρους τους χωρίς περιορισμούς (Βενιζέλος, 1932, 33-34. Κονδύλης, 1979, 219). Το μήνυμα ήταν σαφές αλλά η αργοπορία της επίδοσης της διακοίνωσης την κατέστησε προβληματική, αφενός λόγω του φιλοκωνσταντινικού ρεύματος, που ήταν αδύνατο πλέον να ανατραπεί, αφετέρου επειδή ο λαός δεν προλάβαινε να αξιολογήσει το προειδοποιητικό περιεχόμενό της (Llewellyn-Smith, 2002, 307. Χριστοπούλου, 2017, 271). Όπως και να έχει, η συμμαχική νότα δεν ανέτρεψε τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος από την επίσημη κυβέρνηση την επομένη, με το πανηγυρικό αποτέλεσμα υπέρ της επιστροφής του Κωνσταντίνου να αγγίζει το ποσοστό 98-99%, ενδεικτικό της νόθευσης του αποτελέσματος (Μαυρογορδάτος, 2003, 27. Ριζάς, 2022, 196. Χριστοπούλου, 2017, 271).

Τη θριαμβευτική επιστροφή του Κωνσταντίνου στην Αθήνα, στις 6 Δεκεμβρίου 1920, ακολούθησε η αντίδραση των Συμμάχων, οι οποίοι συνέστησαν στις πρεσβείες τους την παραμονή στη χώρα αλλά τη μη σύναψη σχέσεων με τον βασιλιά (Llewellyn-Smith, 2002, 307). Κατόπιν, στις 9 Δεκεμβρίου, επιδόθηκε η δεύτερη διακοίνωση των Συμμάχων στην κυβέρνηση Ράλλη. Εν συνεχεία της πρώτης, συνιστούσε τη μη επιστροφή του βασιλιά παρά το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, γιατί θα είχε πέρα από ηθικό και υλικό αντίκτυπο στις μεταξύ τους σχέσεις. Συγκεκριμένα, προειδοποιούσε για διακοπή της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα είτε με τη μορφή αναστολής της αποπληρωμής των πιστώσεων είτε με τη μορφή αδυναμίας σύναψης νέου δανείου (Βενιζέλος, 1932, 34-35. Κονδύλης, 1979, 219. Llewellyn-Smith, 2002, 306). Το δίλημμα Σύμμαχοι ή Κωνσταντίνος προδιέγραφε πλέον αποκρυσταλλωμένες συνέπειες για την προτίμηση της δεύτερης επιλογής.

2.4 Η αδιαλλαξία της κυβέρνησης

Παρόλο που τα αναπόφευκτα αποτελέσματα αυτής της ενέργειας προμηνύονταν φανερά τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό περιβάλλον, η μετανοεμβριανή κυβέρνηση δεν φαίνεται να εξέτασε σοβαρά το ενδεχόμενο να αναστείλει την απόφασή της (Ριζάς, 2022, 202). Η αδιαλλαξία της μετανοεμβριανής κυβέρνησης σε σχέση με το δυναστικό ερμηνεύεται πρωτίστως στη βάση της διπλωματικής αντίληψης του Γούναρη περί αμοιβαίας

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
ανταλλαγής και συμβιβασμών μεταξύ των κρατών (Χριστοπούλου, 2017, 246). Η επιλογή του Γούναρη να συνεχίσει τον πόλεμο ισοδυναμούσε στη σκέψη του με υποχώρηση προς τους Συμμάχους, αφού αντιλαμβανόταν τον μικρασιατικό πόλεμο πρωτίστως ως συμμαχικό (Χριστοπούλου, 2017, 254). Έτσι, η ευθυγράμμιση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας με τις Δυνάμεις, και κυρίως με τη Μεγάλη Βρετανία, δημιουργούσε την υποχρέωση ενός αντίστοιχου ανταλλάγματος προς την Ελλάδα. Συνεπώς, η επάνοδος του βασιλιά ήταν εσωτερικό ζήτημα που ήδη είχε ρυθμιστεί με το σύστημα της «ανταλλαγής» και δεν επηρέαζε το εντελώς διακριτό κατά τον Γούναρη εξωτερικό πολιτικό πεδίο (Κονδύλης, 1979, 208. Ριζάς, 2022, 171, 191-192. Χριστοπούλου, 2017, 256). Έτσι, παρά τις απειλητικές νότες, που αρχικά θορύβησαν την κυβέρνηση, εν τέλει η τελευταία ερμήνευσε τη βρετανική στάση ως παραπλανητική που στόχο είχε τον κατευνασμό των Γάλλων (Llewellyn-Smith, 2002, 307). Ακόμη κι έτσι να ήταν, η ερμηνεία της βρετανικής στάσης δείχνει πως η αντιβενιζελική κυβέρνηση, και ιδίως ο Γούναρης, είχαν επίγνωση της εχθρικής στάσης που είχε αρχίσει να υιοθετεί η Γαλλία. Όντως, οι προθέσεις των τριών Μεγάλων δεν της ήταν διόλου άγνωστες. Τη μεταστροφή του διεθνούς περιβάλλοντος και ιδιαίτερα της Γαλλίας, που γινόταν ολοένα και πιο φιλοτουρκική, τη γνώριζε ήδη από το καλοκαίρι του 1920. Η εχθρότητα της Ιταλίας της ήταν επίσης γνωστή (Μιχαηλίδης, 2018, 61. Χριστοπούλου, 2017, 242, 255). Όπως επικριτικά αποτύπωνε τη διεθνή κατάσταση η βενιζελική εφημερίδα *Εμπρός*, οι δύο από τις τρεις σύμμαχες χώρες έτειναν προς την αναθεώρηση του συμβιβαστικού πλαισίου των Σεβρών και η κυβέρνηση παραδόξως επέλεγε τη λύση που θα ενίσχυε την αποσχιστική τους ροπή (Πλουμίδης, 2016, 298). Η φαινομενική αντίφαση εξηγείται από το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν ερμήνευε ρεαλιστικά το διεθνές περιβάλλον. Αντί να προβληματίζεται από τη στάση της Βρετανίας, που τελικά συμφώνησε με τις δύο Συμμάχους της στην επίδοση των απειλητικών διακοινώσεων, την ερμήνευε ως εικονικό κατευνασμό των Γάλλων, προεξοφλώντας την τελική επικράτηση της μη αναθεωρητικής πολιτικής της Βρετανίας εντός του συμμαχικού πεδίου (Dakin, 2012, 344. Πλουμίδης, 2016, 299. Ριζάς, 2022, 201). Τέλος, η κυβέρνηση καθησυχάζοταν εστιάζοντας μονομερώς στο γεγονός ότι η διακοίνωση δεν προμήνυε επέμβαση των Συμμάχων στην εσωτερική πολιτική ζωή της χώρας, στα πρότυπα του 1917 (Βενιζέλος, 1932, 33. Llewellyn-Smith, 2002, 303. Ριζάς, 2022, 201).

Πέρα όμως από την παρερμηνεία της διεθνούς κατάστασης, η άκαμπτη απόφαση της κυβέρνησης να επαναφέρει τον βασιλιά Κωνσταντίνο εμπεριείχε και ψήγματα κομματικής ωφέλειας. Πιο συγκεκριμένα, το πρόσωπο του Κωνσταντίνου είχε σκοπίμως αναχθεί σε

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
σύμβολο της αντιβενιζελικής παράταξης λόγω της ευρείας δημοφιλίας του (Llewellyn-Smith, 2002, 288). Οι αντιβενιζελικοί πράγματι περιχαρνώθηκαν πίσω από το πρόσωπο του βασιλιά ώστε να εδραιωθούν στην εξουσία (Κονδύλης, 1979, 76). Έτσι, ακόμη κι όταν κοινοποιήθηκε η αντίδραση του διεθνούς παράγοντα, ήταν αδύνατο να ανατρέψουν την πολιτική της παλινόρθωσης. Άλλωστε, οι εκλογές του 1920 είχαν κερδηθεί στο όνομα της επιστροφής του Κωνσταντίνου (Κονδύλης, 1979, 217, 225), ενώ η βίαιη αποπομπή του βασιλιά, το 1917, είχε πολλάκις χρησιμοποιηθεί από τον αντιβενιζελικό λόγο για να στηλιτεύσει την ενδοτικότητα του αντιπάλου προς τους Συμμάχους. Συνεπώς, δεν μπορούσαν τώρα να πράξουν το ίδιο συναινώντας στην έμμεση συμμαχική επέμβαση (Μεταξάς, 2007, 226. Χριστοπούλου, 2017, 246-247).

Υπέρ της απόφασης της επανόδου του βασιλιά σίγουρα συνηγόρησαν και τα ειλικρινή φιλοβασιλικά αισθήματα της αντιβενιζελικής παράταξης, τα οποία δεν αμφισβητήθηκαν ποτέ, άσχετα από την κομματική εκμετάλλευση της δημοφιλίας του (Χριστοπούλου, 2017, 263). Αντιθέτως, συντέλεσαν στην εσφαλμένη ανάγνωση των προειδοποιητικών συμμαχικών μηνυμάτων (Ριζάς, 2022, 201).

Από την άλλη πλευρά, ο βενιζελικός αντίλογος φαίνεται πως επηρέαζε με στρεβλό τρόπο τη στάση της κυβέρνησης εμπρός στο δίλημμα που προέκυπτε (Ριζάς, 2022, 12). Τόσο οι επικρίσεις του βενιζελικού Τύπου όσο και η επίσημη διαφωνία του κόμματος των Φιλελευθέρων αντιμετωπίστηκαν μονομερώς ως εχθρικές κομματικές πράξεις, επιρρίπτοντας στον ίδιο τον Βενιζέλο την ευθύνη για την καλλιέργεια δυσμενούς κλίματος κατά της κυβέρνησης στην Ευρώπη. Έτσι, οι προειδοποιήσεις του Βενιζέλου για τον αντίκτυπο της επιστροφής του Κωνσταντίνου στην εξωτερική πολιτική της χώρας, έναν συσχετισμό που η πολιτική θεωρία του Γούναρη απέρριπτε, δεν αντιμετωπίζονταν ρεαλιστικά (Κονδύλης, 1979, 207-208. Χριστοπούλου, 2017, 265, 267). Η κομματική «ανάγνωση» των συνεπειών της επανόδου, που υπογράμμιζε ο Βενιζέλος, δεν άφηνε περιθώρια κριτικής αντιμετώπισης από την Ηνωμένη Αντιπολίτευση, αποδεικνύοντας πως η εμπάθεια της ηγετικής της προσωπικότητας, του Γούναρη, προς τον Βενιζέλο αλλοίωνε την πολιτική του κρίση (Πλουμίδης, 2016, 298-299. Χριστοπούλου, 2017, 246, 256, 388). Ο Γούναρης εθελουφλούσε και καθησύχαζε τον λαό με το επιχείρημα ότι οι Δυνάμεις θα συνεχίσουν να είναι αρωγοί της Ελλάδας αναγνωρίζοντας τη συμβολή της στην επιβολή της διεθνούς ειρήνης (Χριστοπούλου, 2017, 256). Επικαλούμενη τις αρχές της εθνικής ανεξαρτησίας, η αντιβενιζελική κυβέρνηση κοινοποιούσε μηνύματα φιλίας προς τους Συμμάχους, μένοντας

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
ανένδοτη στην απόφαση επαναφοράς του Κωνσταντίνου (Πλουμίδης, 2016, 299. Χριστοπούλου, 2017, 270).

2.5 Η σημασία της επανόδου

Η απόφαση της μετаноεμβριανής κυβέρνησης να παρακάμψει τις συστάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και να επαναφέρει τον βασιλιά διέλυσε ουσιαστικά –αν όχι τυπικά– τη συμμαχία, επικυρώνοντας την άρση των συμμαχικών υποχρεώσεων προς την Ελλάδα (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 37). Έκτοτε, η πολιτική της αναθεώρησης του Ανατολικού Ζητήματος που προωθούσαν τόσο η Γαλλία όσο και η Ιταλία βρήκε αμεσότερη δίοδο εφαρμογής, αφού η εχθρική πράξη της Ελλάδας νομιμοποιούσε τη μεταστροφή της πολιτικής τους (Llewellyn-Smith, 2002, 305). Αρνητικά διακείμενη πλέον, η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη απελευθέρωσε κάθε δισταγμό των επίσημων κυβερνήσεων να χαράξουν νέα πολιτική (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 45. Μιχαηλίδης, 2018, 60). Η απόφαση της επανόδου αποτέλεσε κορυφαίο πρόσχημα για τη Γαλλία και την Ιταλία που από καιρό στόχευαν στην αναθεώρηση μίας συνθήκης την οποία αντιλαμβάνονταν ως ελληνοβρετανικό θρίαμβο (Dakin, 2012, 342, 344, Μιχαηλίδης, 2018, 28). Έτσι, η επάνοδος αποτελούσε για τη Γαλλία αφετηρία εκκίνησης μίας πολιτικής που ούτως ή άλλως είχε ριζικά αναδιαρθρωθεί (Ριζάς, 2022, 145, 189). Η απόφαση της επανόδου αναπόφευκτα επηρέαζε και τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία, αν και αρχικά διακήρυττε ότι θα τηρούσε τις συμμαχικές υποχρεώσεις της προς την Ελλάδα, εν τέλει προέβη σε μία συμβιβαστική λύση με τη γαλλική πολιτική, ζητώντας εγγυήσεις από τη μετаноεμβριανή κυβέρνηση (Ριζάς, 2022, 199, 202). Αν και η Μεγάλη Βρετανία συνέχιζε να είναι υπέρμαχος της διατήρησης της Συνθήκης των Σεβρών, η μη συμμόρφωση της Ελλάδας στις διακοινώσεις και οι εντεινόμενες γαλλικές πιέσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση της νέας κυβέρνησης και την απαρχή μιας «στάσης αναμονής» των εξελίξεων στο μικρασιατικό μέτωπο προτού χαράξει οποιαδήποτε διπλωματική πολιτική (Llewellyn-Smith, 2002, 299, 305, 311). Τέλος, η επάνοδος του μονάρχη είχε ιδιαίτερα θετική επίδραση στο ηθικό των Τούρκων, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τη ρήξη που δημιουργούνταν στις σχέσεις Ελλάδας– Συμμάχων (Κονδύλης, 1979, 222).

Κατά παράδοξο τρόπο, με την απόφασή της να επαναφέρει τον Κωνσταντίνο στον θρόνο, η μετаноεμβριανή κυβέρνηση διέλυσε τους συμμαχικούς δεσμούς και μετέτρεψε έναν πόλεμο

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
που αντιλαμβάνονταν κατεξοχήν ως συμμαχικό σε ελληνοτουρκικό, καθώς καμία βοήθεια δεν επρόκειτο να λάβει έκτοτε σύμφωνα με το περιεχόμενο των διακοινώσεων (Κονδύλης, 1979, 219. Χριστοπούλου, 2017, 254).

3. Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου: Το δίλημμα της αποδοχής ή μη των συμμαχικών προτάσεων

3.1 Η διάσπαση του κυβερνητικού μετώπου εν όψει της Συνδιάσκεψης του 1921

Οι εκλογές του 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου επιτάχυναν τη διαδικασία αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών. Απενοχοποιημένες πλέον από τις δεσμεύσεις τους προς την Ελλάδα, οι Μεγάλες Δυνάμεις προετοίμασαν τη σύγκληση συνδιάσκεψης με αντικείμενο συζήτησης τη δυνατότητα τροποποίησης της συνθήκης και στόχο την ειρήνευση Ελλάδας– Τουρκίας (Μιχαηλίδης, 2018, 63). Η ανάγκη αναθεώρησης της συνθήκης γινόταν αντιληπτή ακόμη και από τη μη αναθεωρητική Βρετανία, η οποία λάμβανε υπόψη τόσο την αυξανόμενη αντίσταση του εθνικιστικού τουρκικού παράγοντα όσο και την εντεινόμενη γαλλική δυσaráεσκεια (Dakin, 2012, 345. Ριζάς, 2022, 168).

Η πρόσκληση της Ελλάδας στη συνδιάσκεψη επιδόθηκε από τη γαλλική πρεσβεία στις 13/26 Ιανουαρίου 1921 και προσδιόριζε τη διεξαγωγή της για τις 8/21 Φεβρουαρίου, στο Λονδίνο. Η πρόσκληση ανέφερε τη συμμετοχή και αντιπροσωπείας του Κεμάλ, ενδεικτικό σημάδι της αναγνώρισής του ως ισότιμου συνομιλητή (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 43. ΠΕΣ, 1921, τ.1, 260). Παρ' όλα αυτά, η ελληνική πλευρά έσπευσε να ανταποκριθεί θετικά στη συμμαχική πρόσκληση, αφού τυχόν απόρριψη της πρωτοβουλίας των Συμμάχων θα αποθάρρυνε τη βρετανική υποστήριξη που αποζητούσε. Ακόμη, η ελληνική κυβέρνηση προσδιόριζε την επικείμενη στάση της σημειώνοντας στην απάντησή της την προσδοκία τήρησης της Συνθήκης των Σεβρών στο έπακρο. Ωστόσο, ενώ ο καιρός της συνδιάσκεψης πλησίαζε, το κυβερνητικό μέτωπο παρουσίαζε στο εσωτερικό ρωγμές (Llewellyn-Smith, 2002, 329-330. ΠΕΣ, 1921, τ.1, 261). Η διχογνωμία εντός του αντιβενιζελικού στρατοπέδου δεν ήταν πρωτόγνωρη, όμως στις αρχές Ιανουαρίου 1921 μετεξελίχθηκε σε ενδοκυβερνητική κρίση, απότοκη του στρατηγικού διλήμματος «προέλαση ή άμυνα» που δημιουργούσε η αναζήτηση ασφαλούς στρατιωτικής ζώνης στο μικρασιατικό μέτωπο (Llewellyn-Smith, 2002, 332. Ριζάς, 2022, 39. Χριστοπούλου, 2017, 268, 285-286). Η ενδοκυβερνητική κρίση εκδηλώθηκε μετά τη μεταστροφή του πρωθυπουργού Ράλλη προς την επιλογή της άμυνας. Επηρεασμένος από τη σύσταση του Βενιζέλου για αναδίπλωση των ελληνικών δυνάμεων κοντά στη ζώνη

της Σμύρνης λόγω της υπονόμευσης του διεθνούς περιβάλλοντος, ο Ράλλης αποφάσισε να ηγηθεί της ελληνικής αντιπροσωπείας του Λονδίνου για να επιβάλλει τις απόψεις του (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 43. Πλουμίδης, 2016, 314.). Η απόρριψη της αμυντικής στρατηγικής από τον Γούναρη και τον βασιλιά, που ερμήνευαν την αναδίπλωση ως πράξη επικείμενης απαγκίστρωσης, αλλά και η καχυποψία του Γούναρη για τις προθέσεις του Βενιζέλου είχαν ως αποτέλεσμα τον εξαναγκασμό του Ράλλη σε παραίτηση (Ριζάς, 2022, 215. Χριστοπούλου, 2017, 286). Έτσι, στις 22 Ιανουαρίου 1921 ο Ράλλης υπέβαλε την παραίτησή του λόγω της διαφωνίας του με την ακολουθητέα πολιτική γραμμή της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη (Μαυρογορδάτος, 2003, 28. ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 50). Η επικράτηση της πολιτικής του Γούναρη ήταν ενδεικτική της δύναμής του στη Βουλή. Ωστόσο, ούτε και τότε τόλμησε να αναλάβει πρωθυπουργικά καθήκοντα, αναθέτοντας τον ρόλο αυτό στον μετριοπαθή Νικόλαο Καλογερόπουλο, που αποτελούσε προσωπική του επιλογή. Εν όψει της συνδιάσκεψης, η δυτικόφιλη πολιτική της αντιβενιζελικής κυβέρνησης δεν έπρεπε να αμφισβητηθεί (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 43. Χριστοπούλου, 2017, 285). Με αυτόν τον τρόπο, ο Γούναρης επέβαλλε για ακόμη μία φορά την πολιτική του εντός του κυβερνητικού μετώπου. Ο ίδιος παρέμεινε στο Υπουργείο Στρατιωτικών, ενώ ο Καλογερόπουλος μετέβη ως επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, δεσμευόμενος για την τήρηση της Συνθήκης των Σεβρών κατ' απόφαση της Εθνοσυνέλευσης (ΠΕΣ, 1921, τ.1, 53, 262. Ριζάς, 2022, 216. Χριστοπούλου, 2017, 289).

3.2 Η α' φάση της Συνδιάσκεψης: Η πρόταση σύστασης συμμαχικής επιτροπής

Με την άφιξη του Καλογερόπουλου στο Λονδίνο, ο βρετανός πρωθυπουργός Lloyd George εκκινούσε την αμφίσημη πολιτική του έναντι της Ελλάδας. Εξαρχής, προέτρεπε την ελληνική αντιπροσωπεία σε κάποιο συμβιβασμό διαγράφοντας παράλληλα τις προϋποθέσεις της υποστήριξής του. Συγκεκριμένα, συνιστούσε κάποιου είδους παραχώρηση στη Σμύρνη έτσι ώστε ενδεχόμενη άρνηση των Τούρκων να διευκολύνει την απόφαση της Συνδιάσκεψης υπέρ της ελληνικής λύσης. Στη φάση αυτή, έδειχνε λοιπόν να ευνοεί την ελληνική πλευρά, σε αντίθεση με τη στάση που θα τηρούσε στη συνέχεια (Llewellyn-Smith, 2002, 341. Μιχαηλίδης, 2018, 64).

Η πρώτη συνάντηση της Συνδιάσκεψης πραγματοποιήθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1921 στα ανάκτορα του Αγίου Ιακώβου και έλαβε τη μορφή βολιδοσκόπησης της ελληνικής κυβέρνησης για τη στρατιωτικό-οικονομική της κατάσταση αλλά και τις γενικότερες προθέσεις της (Κονδύλης, 1979, 230. Llewellyn-Smith, 2002, 344). Αναλυτικότερα, ο Έλληνας πρωθυπουργός ρωτήθηκε για την κατάσταση του στρατού στη Μικρά Ασία και την αριθμητική του δύναμη, για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και, τέλος, για την ύπαρξη κομματικής ομοφωνίας όσον αφορούσε τη συνέχιση του πολέμου. Ο Καλογερόπουλος αποκρίθηκε κατηγορηματικά σε όλες τις ερωτήσεις. Αρχικά, μίλησε για το αξιόμαχο των ελληνικών δυνάμεων που άγγιζαν τις 120.000, διαβεβαιώνοντας για την ικανότητά τους να επιβάλουν την ειρήνη χωρίς καμία συμμαχική βοήθεια και σε χρονικό διάστημα τριών μηνών. Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στην οικονομική ευημερία της Ελλάδας συγκριτικά με τις υπόλοιπες Δυνάμεις που είχαν εξασθενήσει οικονομικά από τον πόλεμο. Κατόπιν, επεσήμανε την ομοφωνία της ελληνικής Βουλής για τη συνέχιση του πολέμου (Κονδύλης, 1979, 230-231. ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 263). Στις εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς για τον στρατιωτικό τομέα, ενστάσεις προέβαλλε ο Γάλλος στρατηγός Γκουρώ, σημειώνοντας τη στρατιωτική δύναμη του κεμαλικού παράγοντα. Ωστόσο, ο εκπρόσωπος του ελληνικού Γενικού Επιτελείου Σαρηγιάννης αντιτάχθηκε σθεναρά στην αμφισβήτηση της ικανότητας του ελληνικού στρατού (Κονδύλης, 1979, 231. Llewellyn-Smith, 2002, 344. Χριστοπούλου, 2017, 289). Στην πρώτη σύσκεψη της Συνδιάσκεψης παρέστη μόνο η ελληνική αντιπροσωπεία μαζί με αντιπροσώπους των Συμμάχων (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 264). Σ' αυτή τη φάση, η Ελλάδα δεν προσπάθησε να διαπραγματευτεί. Αντίθετα, ο Καλογερόπουλος εξάντλησε την επιχειρηματολογία του στην ανάδειξη της φερεγγυότητας της Ελλάδας ως συμμάχου. Στόχος του ήταν να πείσει τη Μεγάλη Βρετανία ότι είχε την οικονομική και στρατιωτική ικανότητα να εξυπηρετήσει τόσο τα ελληνικά όσο και τα βρετανικά συμφέροντα στη Μικρά Ασία. Η ανάγκη της ελληνικής πλευράς να αποδείξει ότι δεν παρέκκλινε από τις δεσμεύσεις της στην εξωτερική πολιτική, αλλά και ο φόβος της μήπως προκαλέσει την αντίδραση των Βρετανών, των μόνων Συμμάχων που της είχαν απομείνει, αφαίρεσαν από την ελληνική αντιπροσωπεία τις προϋποθέσεις της διαπραγμάτευσης (Χριστοπούλου, 2017, 290). Έτσι, κατέληξε να παρουσιάζει υπεραισιόδοξα την κατάσταση της ελληνικής πλευράς για να μην απολέσει την εμπιστοσύνη των Βρετανών, για την οποία ήδη είχαν καταγραφεί σημάδια κλονισμού. Στην προσπάθεια απόδειξης των ελληνικών ικανοτήτων εγγράφεται και η πρότερη έγκριση του Γούναρη για τη διεξαγωγή των

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
επιχειρήσεων του Δεκεμβρίου. Μία στρατιωτική νίκη θα ήταν απόδειξη και ταυτόχρονα διαπραγματευτικό εργαλείο εν όψει της συνδιάσκεψης (Κολοκούρης, 2006, 43).

Η δεύτερη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 10/23 Φεβρουαρίου 1921 μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων μερών (Ελλάδας– Τουρκίας– Μεγάλων Δυνάμεων). Στο μεταξύ είχε προηγηθεί βολιδοσκόπηση της τουρκικής πλευράς. Η Τουρκία, εκπροσωπούμενη από δύο αντιπροσωπείες (τη σουλτανική και την κεμαλική), ζητούσε την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών με αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα εδάφη της Μικράς Ασίας, άρση των οικονομικών περιορισμών και κατάργηση της συμμαχικής επιτροπής στα Στενά. Για την Ελλάδα αυτό, εδαφικά τουλάχιστον, σήμαινε απώλεια της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας (Κονδύλης, 1979, 231. ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 263). Για να υποστηρίξει την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα μικρασιατικά εδάφη, η τουρκική πλευρά ζήτησε την εθνολογική εξέταση του μικρασιατικού πληθυσμού. Η σύσταση συμμαχικής επιτροπής για τη στατιστική εξέταση του πληθυσμού όντως εισακούσθηκε και αποτέλεσε το κύριο συστατικό της πρώτης δέσμης προτάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων στη Συνδιάσκεψη. Ήταν αποτέλεσμα των γενικότερων τάσεων που εξέφραζαν οι Σύμμαχοι. Η Μεγάλη Βρετανία μπορεί να απέβλεπε στη διατήρηση της Συνθήκης των Σεβρών, όμως η Γαλλία και η Ιταλία απροκάλυπτα προωθούσαν την αναθεώρησή της (Κολοκούρης, 2006, 108. Κονδύλης, 1979, 232). Εκτός της Βρετανίας, οι άλλες δύο δυνάμεις ζητούσαν την επιστροφή της Σμύρνης στην Τουρκία και την αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στην Κωνσταντινούπολη (Ριζάς, 2022, 216). Οι ειρηνευτικές προτάσεις κοινοποιήθηκαν στους δύο εμπόλεμους και αφορούσαν τα εξής: σύσταση συμμαχικής επιτροπής που θα εξέταζε τον πληθυσμό της Ανατολικής Θράκης και της Σμύρνης –για τις οποίες υπήρχε διάσταση απόψεων- και εκ των προτέρων αποδοχή του αποτελέσματος και από τις δύο πλευρές. Συμπληρωματικοί όροι ήταν η διατήρηση του λοιπού μέρους της συνθήκης στο ακέραιο, η άμεση παύση εχθροπραξιών, η ανταλλαγή αιχμαλώτων και η εγγύηση διασφάλισης των εκατέρωθεν μειονοτήτων από τις δύο εμπόλεμες χώρες μέχρις ότου συναφθεί η νέα συνθήκη ειρήνης. Σ' αυτό το σημείο της Συνδιάσκεψης, μοναδική τροποποίηση της συνθήκης ήταν η σύσταση της διεθνούς επιτροπής, την οποία η Τουρκία φυσικά και αποδεχόταν, δεσμευόμενη να απαντήσει και για τους συμπληρωματικούς όρους. Η ελληνική αντιπροσωπεία, από την άλλη, παρά τη συμβουλή του Βρετανού πρωθυπουργού για αποδοχή των όρων, ζήτησε χρόνο για να διαβιβάσει την πρόταση στην Εθνοσυνέλευση (Κονδύλης, 1979, 233. Llewellyn-Smith, 2002, 346. ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 264-266).

Ο Καλογερόπουλος τηλεγράφησε άμεσα στο υπουργικό συμβούλιο για να ενημερώσει την κυβέρνηση για τις προτάσεις της Συνδιάσκεψης. Στις 5 Φεβρουαρίου 1921, κατά την ΚΑ΄ συνεδρία της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης με κύριο θέμα το εξωτερικό πολιτικό ζήτημα, ο Γούναρης εκφώνησε έναν άκρως ρητορικό λόγο, αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία του για το αδύνατο της αποδοχής των συμμαχικών προτάσεων (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 260, 265, 267-268). Πρώτα απ' όλα, προσδιόρισε την πηγή των ελληνικών δικαιωμάτων, τα οποία δεν απέρρεαν από τη συνθήκη αλλά από την Ιστορία, λόγω της μακρόχρονης παρουσίας του ελληνικού πληθυσμού στη Μικρά Ασία. Σύμφωνα με τον Γούναρη, η ελληνική παρουσία ήταν εξαιρετικά ωφέλιμη για την περιοχή καθώς εδραίωσε τον ελληνικό πολιτισμό, έναν πολιτισμό υπέρτερο συγκριτικά με τον τουρκικό. Η πολιτισμική υπεροχή του ελληνικού λαού αποτελούσε περισσότερο προπαγανδιστικό επιχείρημα προς εσωτερική κατανάλωση παρά διπλωματικό εργαλείο. Άλλωστε, ο λόγος του Γούναρη στη Βουλή λάμβανε υπόψη τον αντίκτυπο που θα είχε στην κοινή γνώμη (Πλουμίδης, 2016, 202. Ριζάς, 2022, 219). Εκτός από τα ιστορικά δίκαια, επιστράτευε την προσφορά της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εκστρατεία της Ουκρανίας, παρόλο που ο ίδιος ήταν αντίθετος τότε. Εξηγούσε πως τα εδαφικά κέρδη της Ελλάδας δεν ήταν άνευ προσφοράς, αντίθετα ήταν απότοκα αυτής. Ακόμη, σημείωνε ότι τα εδάφη είχαν παραχωρηθεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις και οι παραχωρήσεις είχαν γίνει δεκτές από την Τουρκία. Στην προσπάθεια επιβολής της υπογραφείσας συνθήκης, η Ελλάδα είχε καταβάλει επιπρόσθετες θυσίες. Έτσι, η απόσπαση των εδαφών ήταν άδικη, κατά τον Γούναρη, γιατί αδιαφορούσε για τις επιπτώσεις αυτής της προσπάθειας. Το γεγονός μάλιστα της υπεροχής του ελληνικού στρατού συνηγορούσε υπέρ της απόφασης διατήρησής του στα μικρασιατικά εδάφη. Η καταστροφή των δυνάμεων του εχθρού μπορούσε να επιτευχθεί σε χρονικό διάστημα μόλις λίγων μηνών. Για να ενισχύσει τη θέση του, ο Γούναρης επιστράτευσε το επιχείρημα της επέκτασης της ζώνης κατοχής πολύ ενδότερα απ' ό, τι προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών. Όπως τόνιζε, ο στρατός είχε καταφέρει τόσο να προωθηθεί όσο και να διατηρείται σε ζώνη πλήρους ασφάλειας. Εκτός των άλλων, ο Γούναρης διακήρυττε ότι τυχόν επιστροφή των εδαφών πίσω στην Οθωμανική Αυτοκρατορία θα εγκαινίαζε μία πολιτική ασυνέχειας που θα προκαλούσε ρήγμα στην πολιτική της απελευθέρωσης των λαών από τον τουρκικό ζυγό και διατάραξη της ειρήνης. Τέλος, στον λόγο του δεν παρέλειψε την αναφορά στη Μεγάλη Ιδέα, το εθνικό ιδεολόγημα με το οποίο είχε ανατραφεί κάθε Έλληνας και δεν μπορούσε εύκολα να αποσπαστεί από αυτό. Η επιχειρηματολογία του Γούναρη στην Εθνοσυνέλευση διαπλεκόταν από προπαγανδιστικά μηνύματα που από τη μία απέρριπταν κάθε ενδεχόμενο απεμπλοκής

από τη Μικρά Ασία και από την άλλη διέγραφαν μία αδιάλλακτη στάση για οποιαδήποτε διαπραγμάτευση με τους Συμμάχους. Ο Γούναρης κατέληξε στην άρνηση της πρότασης σύστασης της διεθνούς επιτροπής και απομάκρυνσης του ελληνικού στρατού, καθώς και ενδεχόμενης αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών, αποκαλύπτοντας παράλληλα μια αμφισβήτηση για την κύρια πρόταση της εθνολογικής έρευνας και το πόρισμά της. Την αμφισβήτηση του έργου της έρευνας, με ενδεχόμενο αποτέλεσμα την αριθμητική υπεροχή του τουρκικού πληθυσμού, την βάσιζε στη συνθήκη της μακραίωνης τουρκικής κυριαρχίας, της εμπόλεμης κατάστασης και των χιλιάδων νεκρών Ελλήνων. Συνεπώς, εκτιμούσε ότι το έργο της επιτροπής δεν θα αποτύπωνε την πραγματική πληθυσμιακή σύσταση από τη στιγμή που οι ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί ευνοούσαν το τουρκικό στοιχείο (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 268-274. Ριζάς, 2022, 219-220. Χριστοπούλου, 2017, 291-292).

Πέρα από τις δεσμεύσεις που δημιουργούσε ο Γούναρης, ο κύριος πολιτικός του αντίπαλος εντός του κυβερνητικού στρατοπέδου, ο Νικόλαος Στράτος, επηρέαζε τη στάση της κυβέρνησης και συνέτεινε στην άκαμπτη στάση που δημιουργούνταν εντός της Εθνοσυνέλευσης. Ο τελευταίος εκφώνησε μακροσκελή λόγο στη Βουλή, εκθέτοντας την επιχειρηματολογία του για την άρνηση των συμμαχικών προτάσεων (Ριζάς, 2022, 221). Ο Στράτος επανέλαβε πολλά από τα καίρια σημεία της επιχειρηματολογίας του Γούναρη που αφορούσαν τα ιστορικά δίκαια των Ελλήνων, την ανωτερότητα της ελληνικής φυλής, την αμφισβήτηση του έργου της επιτροπής, την παραχώρηση των εδαφών ως αντάλλαγμα για την προσφορά της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την ενδεχόμενη αναταραχή από την αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στα ευρωπαϊκά εδάφη.

Συμπληρωματικά, ο Στράτος προέβη και σε νομικές παρατηρήσεις όσον αφορά τη συνθήκη. Συγκεκριμένα, χαρακτήριζε την αναθεώρησή της νομικά και πολιτικά άκυρη χωρίς την έγκριση της Ελλάδας, ενώ παράλληλα σημείωνε πως μία τέτοια πράξη αποτελούσε καταπάτηση του ελληνικού δικαίου, καθώς οι περιοχές αυτές είχαν ήδη παραχωρηθεί στην Ελλάδα. Η πράξη της αναθεώρησης καταπατούσε και το ευρωπαϊκό δίκαιο, από τη στιγμή που αντάμειβε τον ηττημένο του πολέμου. Στο επιχείρημα ότι η συνθήκη δεν είχε επικυρωθεί από κανένα κοινοβούλιο των Συμμάχων, ο Στράτος αντέτεινε πως η παραχώρηση των εδαφών στην Ελλάδα ήταν αποφάσεις άλλων συμμαχικών συνεδρίων, του Σαν Ρέμο και του Σπα. Τέλος, κατέκρινε την ενέργεια των Συμμάχων ως πράξη που δεν εμφορείτο από συμμαχική αλληλεγγύη, εφόσον όχι μόνο δεν συνυπολόγιζε τη θέληση της Ελλάδας αλλά προέβαινε σε αναθεώρηση της Συνθήκης παρά το γεγονός πως το κείμενό της αφορούσε

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
αποκλειστικά την Ελλάδα και την Τουρκία. Έπειτα από αυτές τις επισημάνσεις, ο Στράτος κατέληγε στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο ήταν αδύνατη η αποδοχή της αναθεώρησης της αλλά κι ότι αυτή απέδιδε τα ελάχιστα εθνικά δίκαια. Ο Στράτος υιοθέτησε μία μαξιμαλιστική στάση στη συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης, προσδοκώντας κι άλλα εδαφικά κέρδη πέραν αυτών που προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 275-276, 278, 280-283, 287, 289-290. Ριζάς, 2022, 222).

Παρόμοιες θέσεις υιοθέτησαν και οι υπόλοιποι πληρεξούσιοι της Βουλής. Ανεξαρτήτως κομματικής προέλευσης, οι πολιτικοί αφενός απέρριπταν συλλήβδην την δυσμενέστατη πρόταση της εθνολογικής επιτροπής και αφετέρου οριοθετούσαν τις ελάχιστες παραχωρήσεις που μπορούσε να κάνει η Ελλάδα όσον αφορούσε τη Συνθήκη των Σεβρών. Κατά παράδοξο τρόπο, ενώ η συμμαχική πρόταση αποτελούσε μείωση για την ελληνική πλευρά, γεγονός που αντιλαμβάνονταν όλοι, η τελευταία άρχισε να αξιώνει επαύξηση της Συνθήκης. Ακόμη και οι Φιλελεύθεροι, με αρχηγό τον Δαγκλή, δεν αξιολογούσαν ορθά την πρόταση. Παρ' όλο που διέκριναν σε αυτήν την εχθρότητα των Συμμάχων, υπερασπίζονταν στο έπακρο την τήρησή της και προσδοκούσαν ακόμη περισσότερα. Οι επισημάνσεις του πληρεξούσιου Εξηντάρη για τη μεταβολή της στάσης των Συμμάχων δεν κατόρθωσαν να επηρεάσουν το μαξιμαλιστικό πνεύμα που είχε καλλιεργηθεί εντός της Εθνοσυνέλευσης πρωτίστως από τον Γούναρη και κατόπιν από τον Στράτο. Στην Εθνοσυνέλευση δεν έλειψαν και ψηφίσματα από σπουδαστές και συλλόγους που προέτρεπαν την κυβέρνηση να μην κάνει δεκτές τις συμμαχικές προτάσεις. Ακόμη, οργανώθηκαν συλλαλητήρια στην πρωτεύουσα υπέρ της απόρριψης (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 300-303, 310-336. Χριστοπούλου, 2017, 292-293).

Υπό αυτό το μαξιμαλιστικό πνεύμα, η ΚΑ΄ συνεδρία της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης εξέδωσε ομόθυμα το ψήφισμα της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1921. Σύμφωνα με αυτό, η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να αποδεχθεί την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Η τελευταία απέδιδε στην Ελλάδα τα ελάχιστα εθνικά δίκαια για τις θυσίες στις οποίες είχε υποβληθεί τόσο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου όσο και κατά το διάστημα επιβολής της συνθήκης ειρήνης στην Ανατολή. Επιπρόσθετα, το σώμα της Βουλής αποφάσισε την εξουσιοδότηση της ελληνικής κυβέρνησης και αντιπροσωπείας να απορρίψουν τις συμμαχικές προτάσεις. Στο τέλος του ψηφίσματος σημειωνόταν η ευγνωμοσύνη που έτρεφε το έθνος για τους Συμμάχους. Με την κοινοβουλευτική συζήτηση για την έκδοση αυτού του ψηφίσματος, η ελληνική κυβέρνηση αποκρυστάλλωνε τα κριτήρια που θα διαμόρφωναν στο εξής την εξωτερική πολιτική της: η αποκατάσταση του ελληνικού έθνους και η προστασία εν γένει

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία» του χριστιανικού πληθυσμού στη Μικρά Ασία -συμπεριλαμβανομένων των Αρμενίων- (Κονδύλης, 1979, 234. *ΠΕΣ*, 1921, τ. 1, 337. Πλουμίδης, 2016, 310).

Το ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης τηλεγραφήθηκε στην ελληνική αντιπροσωπεία στο Λονδίνο και ο Καλογερόπουλος μεταβίβασε στις 4 Μαρτίου την κατηγορηματικά αρνητική απάντηση για την πρόταση της διαιτητικής επιτροπής. Βάση της αιτιολόγησης αποτέλεσε η ήδη διευθετούμενη διερεύνηση των πληθυσμών κατά τη συνεδρίαση των Παρισίων (Κολοκούρης, 2006, 108. Llewellyn-Smith, 2002, 346). Οι αντιπροτάσεις της ελληνικής πλευράς συνοψίζονταν στην τήρηση της συνθήκης και στην εξουσιοδότησή της εκ μέρους των Συμμάχων να εκμηδενίσει τον εχθρό (Ριζάς, 2022, 218). Η ανάγκη εξασφάλισης της άδειας να ενεργήσει στη μικρασιατική ενδοχώρα ήταν ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την παρουσία της εκεί, ως εντολοδόχου των Συμμάχων (Κολοκούρης, 2006, 63). Μετά από την απορριπτική απάντηση της Ελλάδας και την επίδοση των αντιπροτάσεών της, οι Σύμμαχοι με πρωτοβουλία του Lloyd George απέσυραν την πρόταση της διεθνούς επιτροπής. Έτσι, κατά την πρώτη φάση της Συνδιάσκεψης ματαιώθηκε (πρόσκαιρα) η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών (Κονδύλης, 1979, 235. *ΠΕΣ*, 1921, τ. 1, 420).

3.3 Η β' φάση της Συνδιάσκεψης: Νέες προτάσεις

Η επιμονή της Γαλλίας και της Ιταλίας να αναθεωρήσουν τη συνθήκη είχε ως αποτέλεσμα την επίδοση νέων ειρηνευτικών προτάσεων στους δύο εμπολέμους. Αναμφίβολα, η επεξεργασία νέων σχεδίων συμβιβασμού στόχευε και στη μετάθεση της ευθύνης του συνεχιζόμενου πολέμου στους άμεσα εμπλεκόμενους (Κονδύλης, 1979, 235. Llewellyn-Smith, 2002, 350). Η επίδοση των νέων προτάσεων έγινε στον Καλογερόπουλο και τον Γούναρη. Η μετάβαση του τελευταίου στο Λονδίνο είχε πραγματοποιηθεί στις 24 Φεβρουαρίου/9 Μαρτίου έπειτα από προτροπή του Lloyd George στον Καλογερόπουλο για στήριξη της ελληνικής αντιπροσωπείας. Η πρόσκληση του Γούναρη στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου δεν ήταν τυχαία. Αποτύπωνε τη συνειδητοποίηση των Συμμάχων για τον καίριο ρόλο του στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής. Την ημέρα της άφιξής του, γνωστοποιήθηκε στην ελληνική αντιπροσωπεία η άρση των στρατιωτικών περιορισμών με παράλληλη συμβουλή του Βρετανού πρωθυπουργού για στάση διαλλακτικότητας στη συνδιάσκεψη. Η ελευθερία κινήσεων ενθάρρυνε την ελληνική πλευρά, που ερμήνευσε τη

στάση αυτή ως βρετανική υποστήριξη στη στρατιωτική λύση που προωθούσε η Ελλάδα. Η άρση του περιορισμού αποτελούσε βρετανική πρωτοβουλία του Lloyd George και του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών Curzon και υπαγορευόταν από την «πολιτική της αναμονής» επί του στρατιωτικού μετώπου που είχαν εγκαινιάσει οι Βρετανοί μετά την άρση των συμμαχικών δεσμεύσεών τους. Ένα μήνα αργότερα, όμως, δεν παρέλειπαν την υπόμνηση για τήρηση αυστηρής ουδετερότητας εκ μέρους όλων των Συμμάχων (Dakin, 2012, 346, Llewellyn-Smith, 2002, 350-351. Χριστοπούλου, 2017, 293-294).

Οι τελικές ειρηνευτικές προτάσεις των Συμμάχων επιδόθηκαν στην ελληνική αντιπροσωπεία στις 25-27 Φεβρουαρίου/10-12 Μαρτίου και αφορούσαν κυρίως τροποποιήσεις στο καθεστώς της Σμύρνης υπέρ της Τουρκίας. Αναλυτικότερα, οι προτάσεις προέβλεπαν τη διατήρηση της επικυριαρχίας του σουλτάνου, τον περιορισμό του ελληνικού στρατού μόνο στην πόλη της Σμύρνης, τη σύσταση χωροφυλακής και τοπικής εθνοσυνέλευσης αποτελούμενης από αμφότερα τα εθνικά στοιχεία, την καταβολή χρηματικού ποσού στην Τουρκία από τις προσόδους της Σμύρνης –αφού πρώτα καλύπτονταν οι δαπάνες της διοίκησης–, τον διορισμό χριστιανού διοικητή και τέλος την άρση της μόνιμης κατοχής της Κωνσταντινούπολης ανεξαρτήτως της στάσης της Τουρκίας. Η νέα κατάσταση θα ήταν δυνατό να αναθεωρηθεί μετά από αίτημα είτε του ελληνικού είτε του τουρκικού στοιχείου. Μετά από την επίδοση των προτάσεων η ελληνική πλευρά επιφυλάχθηκε να απαντήσει, ενώ η τουρκική ζήτησε διορία ενός μήνα (Κολοκούρης, 2006, 107-108. Κονδύλης, 1979, 235-236. Llewellyn-Smith, 2002, 352. ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 420-421. Πλουμίδης, 2016, 309. Χριστοπούλου, 2017, 294).

3.3.1 Η εξέταση των προτάσεων από την ελληνική πλευρά. Αποδοχή ή απόρριψη;

Ο Γούναρης δεν ήταν αρχικά αντίθετος για μία διπλωματική διευθέτηση ως προς το καθεστώς αυτονομίας της Σμύρνης, εφόσον αυτή προσδιοριζόταν από ορισμένες προϋποθέσεις. Οι τελευταίες όμως αφορούσαν την κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου τόσο στη διοίκηση όσο και στον στρατιωτικό τομέα. Συγκεκριμένα, ο Γούναρης αξίωνε την επιλογή του κυβερνήτη της Σμύρνης από την Ελλάδα και τη διοίκηση της χωροφυλακής από Έλληνες αξιωματικούς. Επρόκειτο κατ' ουσίαν για ελληνική κυριαρχία σε νευραλγικές θέσεις του καθεστώτος της Σμύρνης, που η τουρκική πλευρά δεν θα αποδεχόταν. Ομοίως η ελληνική πλευρά δεν θα συγκατένευε σε μία τροποποίηση της συνθήκης που θα της αφαιρούσε τόσα πολλά. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι η άτυπη ανταπόκριση της ελληνικής

αντιπροσωπείας στην πρόταση του Lloyd George να συμβιβαστεί η Ελλάδα ήταν φαινομενική, αφού προέβαλλε σημαντικές διαφοροποιήσεις. Ακόμη και η επιφύλαξη να απαντήσει εν καιρώ συνυπολόγιζε τόσο την επικείμενη άρνηση του τουρκικού παράγοντα όσο και την επιθυμία έναρξης νέας στρατιωτικής επίθεσης στο μικρασιατικό μέτωπο (Κονδύλης, 1979, 236. Llewellyn-Smith, 2002, 352. Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 44. Πλουμίδης, 2016, 309. Χριστοπούλου, 2017, 295). Την εκτίμηση αυτή ενισχύει η στάση που υιοθέτησε ο Γούναρης στην ΚΓ' συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης που αφορούσε τη γνωστοποίηση των νέων προτάσεων των Συμμάχων. Στη συνεδρίαση αυτή, της 29^{ης} Μαρτίου 1921, ο Γούναρης προσπαθούσε να αποφύγει την εκτενή συζήτηση, υπογραμμίζοντας μάλιστα τη μη αναγκαιότητα άμεσης απάντησης της Ελλάδας (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 415, 420, 423-424).

Παρ' όλα αυτά, ο Στράτος επέμεινε στην εξέταση των νέων προτάσεων κατά το πρότυπο της εξέτασης της πρώτης ειρηνευτικής κίνησης των Συμμάχων. Έτσι, στον λόγο του στην Εθνοσυνέλευση ανέλυσε τις επιζήμιες συνέπειες των τροποποιητικών όρων για την Ελλάδα. Αρχικά, κατέκρινε την απόφαση αλλαγής του διοικητή της Σμύρνης από Έλληνα, διοριζόμενο από την Ελλάδα, σε χριστιανό, διοριζόμενο από την Κοινωνία των Εθνών, σημειώνοντας τη μείωση κατ' αυτόν τον τρόπο της ελληνικής κυριαρχίας στη διοίκηση της Σμύρνης. Έπειτα, υπογράμμισε τη μείωση της ελληνικής στρατιωτικής ισχύος ως αποτέλεσμα της απόφασης περιορισμού των ελληνικών δυνάμεων μονάχα στην πόλη της Σμύρνης. Θεωρούσε πλήγμα για την ελληνική πλευρά την απόφαση φύλαξης της υπόλοιπης ζώνης από ένα νέο σώμα χωροφυλακής, απαρτιζόμενου αναλογικά τόσο από το ελληνικό όσο και από το τουρκικό στοιχείο και διοικούμενου από αξιωματικούς των Συμμάχων. Τον κίνδυνο της απόφασης αυτής εντόπιζε στη μετάθεση της διοίκησης του στρατού από Έλληνες αξιωματικούς σε Άγγλους, Γάλλους και Ιταλούς, θεωρώντας πως η φιλοτουρκική πολιτική των δύο τελευταίων θα δημιουργούσε νέες εχθρικές συνθήκες για τις ελληνικές δυνάμεις. Συνεχίζοντας με τις πράξεις που θα αποδυνάμωναν την ελληνική παρουσία, δεν παρέλειψε την αναφορά στον όρο εισφοράς μέρους των προσόδων της Σμύρνης στην Τουρκία. Η ενέργεια αυτή καταργούσε αφενός την πλήρη οικονομική αφομοίωση της Σμύρνης, αφετέρου στερούσε από έσοδα την ελληνική πλευρά. Επικινδυνότερη όμως τροποποίηση, σύμφωνα πάντα με τον Στράτο, ήταν το νέο δικαίωμα που παραχωρούνταν στο τοπικό κοινοβούλιο της Σμύρνης. Πέρα από τη μικτή αναλογική σύνθεσή του, προβλεπόταν το δικαίωμα απόφασής του υπέρ της προσάρτησης της Σμύρνης στην Ελλάδα ή την Τουρκία. Δηλαδή, μετά την παρέλευση πέντε ετών θα μπορούσε η πλειοψηφία της μίας ή της άλλης πλευράς να υποβάλει αίτημα πλήρους προσαρτήσεως. Ο όρος αυτός θεωρήθηκε ότι ανέτρεπε

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
εκ βάθρων τη Συνθήκη των Σεβρών, καθώς αυτή προέβλεπε τη δυνατότητα μεταβολής του καθεστώτος της Σμύρνης μόνο υπέρ της Ελλάδας. Σύμφωνα ως προς την επικινδυνότητα του τροποποιητικού όρου ήταν και ο Γούναρης (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 424-428).

Μετά την κριτική ανάλυση των όρων των συμμαχικών προτάσεων, ο Στράτος κατέληγε στο συμπέρασμα πως οι προτάσεις ήταν ακόμη πιο δυσμενείς αυτή τη φορά. Μάλιστα, ο Στράτος προχωρούσε και σε άτυπο έλεγχο του κυβερνητικού έργου, σημειώνοντας την αδυναμία της κυβέρνησης να εκμαιοείσει την ευμένεια των Συμμάχων κατά τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Δεν παρέλειψε να υπογραμμίσει την αδυναμία της κυβέρνησης να αποκαταστήσει σχέσεις εμπιστοσύνης εντός του συμμαχικού πεδίου με αποτέλεσμα να μην εκλαμβάνεται πια ως σύμμαχος. Σύμφωνα με τον ίδιο, η πρόσκληση του επαναστάτη Κεμάλ στη συνδιάσκεψη ενίσχυε ακριβώς αυτήν την άποψη περί απομόνωσης (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 429, 432).

Η δυσμένεια των Συμμάχων δεν γινόταν αντιληπτή μόνο από τον Στράτο. Οι προτάσεις των Συμμάχων θεωρήθηκαν γενικά απαράδεκτες από την ελληνική πλευρά καθώς καταστρατηγούσαν την ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη και υπονόμευαν το μικρασιατικό εγχείρημα (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 463-465). Πέρα από αυτό όμως, η διπλωματική απομόνωσή της προδιαγραφόταν κι από άλλα σημάδια. Η γνωστοποίηση σύναψης ξεχωριστών συμμαχιών της κεμαλικής Τουρκίας με τη Γαλλία και την Ιταλία ενώ ακόμη διεξαγόταν η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ήταν από τις ενέργειες των Συμμάχων που θορύβησαν την ελληνική κυβέρνηση. Η τελευταία, φοβούμενη κυρίως τις στρατιωτικές συνέπειες της γαλλοτουρκικής συμφωνίας, που προέβλεπε απομάκρυνση των γαλλικών δυνάμεων από την Κιλικία και συνεπώς αποδέσμευση των κεμαλικών από το εν λόγω μέτωπο, άρχισε να μετατοπίζεται προς την επιλογή της στρατιωτικής λύσης. Η προμήθεια του εχθρού με οπλισμό τόσο από τη Γαλλία και την Ιταλία όσο και από τους μπολσεβίκους ενίσχυε την ελληνική αντίληψη ότι η διπλωματική οδός της διαπραγμάτευσης ήταν σπατάλη χρόνου που ευνοούσε τη στρατιωτική ισχυροποίηση του αντιπάλου (Dakin, 2012, 347. Llewellyn-Smith, 2002, 348. Πλουμίδης, 2016, 309. Ριζάς, 2022, 225.). Η αντίληψη αυτή ήταν ευρέως αποδεκτή στους κόλπους της στρατιωτικής ηγεσίας, η οποία εισηγούνταν στην κυβέρνηση την άμεση διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων, διαβεβαιώνοντας για την επιτυχή έκβασή τους. Υπεραισιόδοξη ήταν η στρατιωτική ανάλυση του συνταγματάρχη Σαρηγιάννη, που εγγυόταν την ελληνική στρατιωτική επιτυχία, προσδιορίζοντας μάλιστα χρονικά την εκμηδένιση του εχθρού εντός τριμήνου. Πράγματι, ο Σαρηγιάννης διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στη λήψη της απόφασης του πολέμου. Όντας, μάλιστα, μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Λονδίνο, επηρέαζε

άμεσα τον Γούναρη (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 44. Ριζάς, 2022, 224-225). Άλλη στρατιωτική φυσιογνωμία που συνέβαλε στην υπερίσχυση αυτής της επιλογής ήταν ο αρχιστράτηγος Παπούλας. Ο τελευταίος, εκπροσωπώντας το σύνολο των στρατιωτικών δυνάμεων, τηλεγράφησε στον Γούναρη για να τον ενημερώσει για την αρνητική στάση που θα επιδείκνυε ο στρατός σε περίπτωση απόφασης εκκένωσης της Μικράς Ασίας. Κατέληγε στο συμπέρασμα πως ο Γούναρης έπρεπε να αρνηθεί τις προτάσεις (Χριστοπούλου, 2017, 295). Ωστόσο, πέρα από τις εισηγήσεις του Γενικού Επιτελείου του Στρατού, και ο ίδιος ο Γούναρης ήταν υπέρ της άμεσης διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων καθώς τις θεωρούσε λειτουργικό μέρος της διπλωματικής οδού. Για τον Γούναρη μία στρατιωτική νίκη ισοδυναμούσε με διπλωματικά οφέλη. Σε αυτό το πνεύμα, είχε διαταχθεί και η επιχείρηση της Κοβαλίτσας, τον Δεκέμβριο του 1920. Το γεγονός μάλιστα ότι δεν ήταν επιτυχής δημιουργούσε την ανάγκη διεξαγωγής νέας επιχείρησης που να διαλύει τις αμφισβητήσεις που είχε δημιουργήσει διεθνώς η αποτυχία του Δεκεμβρίου, επιβεβαιώνοντας παράλληλα τους ισχυρισμούς του ότι η Ελλάδα ήταν ισχυρό κράτος (Κολοκούρης, 2006, 42-43. Ριζάς, 2022, 223. Χριστοπούλου, 2017, 296).

Άλλος καταλυτικός παράγοντας που έγερνε την πλάστιγγα προς την απόφαση της επιθετικής προέλασης του Μαρτίου ήταν η πίστη πως η Μεγάλη Βρετανία υποστήριζε αυτή την επιλογή. Η παραχώρηση ελευθερίας κινήσεων στις δυνάμεις της Ελλάδας έπειτα από βρετανική πρωτοβουλία ενίσχυσε την πεποίθηση περί της θετικής στάσης της απέναντι στην ελληνική προέλαση. Επιπλέον, οι μυστικές ενθαρρύνσεις του Lloyd George σε ιδιωτικές συνομιλίες με τον Γούναρη και τον Καλογερόπουλο, και το ενδιαφέρον του για τα στρατιωτικά σχέδια και τα οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας έθρεψαν τις ελπίδες για βρετανική βοήθεια (Llewellyn-Smith, 2002, 346-347, 353. Ριζάς, 2022, 227). Υπέρ της απόφασης του πολέμου τάχθηκε και το Οικουμενικό Πατριαρχείο το οποίο τηλεγράφησε στην κυβέρνηση στις 6 Μαρτίου 1921 προκειμένου να την ενημερώσει για τη σύμφωνη στάση του για την απόρριψη των συμμαχικών προτάσεων. Στην απόφαση αυτή, αναμφίβολα, συνηγόρησε και η αντίδραση της κοινής γνώμης που εκφράστηκε με δημοψηφίσματα και συλλαλητήρια. Ο Γούναρης δεν μπορούσε να μην τη συνυπολογίσει, από τη στιγμή μάλιστα που αυτή μεταφραζόταν σε πολιτικό κόστος. Άλλωστε, η ανυποχώρητη στάση της κοινωνίας ήταν εν μέρει αποτέλεσμα και της ρητορικής του ίδιου. Δεν μπορούσε να απεμπολήσει τις δεσμεύσεις που ο ίδιος είχε δημιουργήσει νωρίτερα κι ας είχε μεταβληθεί αισθητά το διεθνές περιβάλλον (ΠΕΣ, 1921, τ. 1, 417. Πλουμίδης, 2016, 306. Ριζάς, 2022, 219).

3.3.2 Η επιλογή του πολέμου

Για όλους αυτούς τους λόγους, ο Γούναρης αποφάσισε τελικώς τη διευθέτηση του ζητήματος ακολουθώντας τη λεγόμενη πολιτική της «λόγχης». Η πολιτική αυτή αφορούσε τη διεκδίκηση των ελληνικών δικαίων διαμέσου της στρατιωτικής οδού, από τη στιγμή που η διπλωματία αποτύγχανε να αποφέρει τα προσδοκώμενα οφέλη (Πλουμίδης, 2016, 303-304, 309). Έτσι, κατά την τελευταία συνεδρίαση της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, στις 18 Μαρτίου του 1921, ο Γούναρης ανακοίνωσε την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για επίθεση (Llewellyn-Smith, 2002, 352. Μιχαηλίδης, 2018, 65). Αν και η πολεμική ροπή του Γούναρη ήταν εμφανής ήδη από τον καιρό της άφιξής του στο Λονδίνο, όταν έδωσε εντολή επιστράτευσης τριών κλάσεων, οι δυνατότητες διαπραγματεύσεως για την ελληνική πλευρά δεν ήταν ολότελα αρνητικές, αλλά ήταν περιορισμένες. Μάλιστα, το γεγονός ότι η αναθεώρηση της συνθήκης δεν προέβλεπε την εγκατάλειψη της Θράκης –προτεραιότητα της αντιβενιζελικής κυβέρνησης– δημιουργούσε πιθανότητες διπλωματικής διευθέτησης. Ωστόσο, ο Γούναρης έτεινε να συγκλίνει με την επιθυμία της Βρετανίας, που τη δεδομένη στιγμή προωθούσε την προέλαση κι όχι ενδεχόμενη ειρήνη και απαγκίστρωση (Ριζάς, 2022, 228-229. Χριστοπούλου, 2017, 294). Επιπλέον, η καθολική παραδοχή ότι οι τροποποιητικοί όροι ανέτρεπαν ριζικά τη Συνθήκη των Σεβρών τορπίλιζε τη δυνατότητα ειρηνικής συμφωνίας. Κυρίαρχα επιχειρήματα της ελληνικής πλευράς ήταν η ανάγκη προστασίας του μικρασιατικού πληθυσμού αλλά και η ανάγκη ανταμοιβής της Ελλάδας για τις θυσίες στις οποίες είχε υποβληθεί. Η Ελλάδα δεν ζητούσε πλέον μόνο απαρέγκλιτη τήρηση της συνθήκης, αλλά και επέκτασή της (Ριζάς, 2022, 230-232). Έτσι, παρ' όλες τις ενστάσεις από το εσωτερικό και το εξωτερικό, η πολεμική λύση προτιμήθηκε. Κομβικός παράγοντας της επιλογής αυτής ήταν η πεποίθηση του Γούναρη ότι η στρατιωτική νίκη θα είχε αντίκτυπο στο διπλωματικό τραπέζι, αντίληψη που θόλωνε την κρίση του. Υπό το πνεύμα της επιθετικότητας και της ανάγκης να αποδείξει την ισχύ της Ελλάδας, αδυνατούσε να αναγνώσει σωστά την αμφίθυμη πολιτική της Βρετανίας, η οποία από τη μία προωθούσε υπογείως την προέλαση και από την άλλη προειδοποιούσε ότι μία στρατιωτική ελληνική ήττα θα μετέβαλλε άρδην την ελληνική διαπραγματευτική θέση (Ριζάς, 2022, 227. Χριστοπούλου, 2017, 297). Ο Γούναρης εθελοτυφλούσε, γεγονός που αποδεικνύει η πεισματική στάση του στην επιλογή του πολέμου παρά τη γνώση της διεθνούς κατάστασης. Όχι μόνο αναγνώριζε την εχθρότητα της Γαλλίας και της Ιταλίας, αλλά και είχε επίγνωση της

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
μεταβολής του στρατιωτικού κεμαλικού παράγοντα στο μέτωπο, το αξιόμαχο του οποίου η Γαλλία δεν παρέλειπε να σημειώνει (Llewellyn-Smith, 2002, 344. Μιχαηλίδης, 2018, 67). Ενστάσεις προβάλλονταν και από το εσωτερικό. Στρατιωτικοί ιθύνοντες, όπως ο Δούσμανης, κατέκριναν την απόφαση του Γούναρη να προελάσει χωρίς τις απαραίτητες προπαρασκευές. Ενδεικτική ήταν και η παραίτηση του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου του Στρατού, Γούβελι, που πρόβαλε σοβαρές αντιρρήσεις για το εγχείρημα της επέλασης. Αντιδράσεις σημειώθηκαν και για το οικονομικό σκέλος της επιχείρησης από τον διοικητή της Εθνικής Τραπεζής, Δημήτριο Μάξιμο. Ωστόσο, οι προειδοποιήσεις δεν αναχάιτισαν την ήδη ειλημμένη απόφαση του Γούναρη (Κολοκούρης, 2006, 42. Χριστοπούλου, 2017, 294-295). Ακόμη και το γεγονός ότι εσφαλμένα υπερεκτιμήθηκαν οι στρατιωτικές συνέπειες των συμφωνιών που υπέγραψε κατά τη συνδιάσκεψη η κεμαλική Τουρκία, είναι δηλωτικό της μονομερούς αντίληψης του προβλήματος από την αντιβενιζελική ηγεσία. Αντί να επισπεύσει την ειρήνη, επέλεξε να επισπεύσει τον πόλεμο (Ριζάς, 2022, 225-226).

Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου έλαβε τέλος, χωρίς ουσιαστική διπλωματική επιτυχία για την Ελλάδα. Η Συνθήκη των Σεβρών διασώθηκε χάρη στη Μεγάλη Βρετανία αλλά δεν εξασφαλίστηκε καμία συμμαχική βοήθεια. Η τουρκική πλευρά απέρριψε τις προτάσεις, ενώ η ελληνική αποφάσισε την επίθεση έχοντας εξασφαλίσει ελευθερία κινήσεων. Αυτή όμως μπορούσε να αποβεί ωφέλιμη μόνο σε περίπτωση νίκης. Αντιθέτως, η συνδιάσκεψη είχε ευρύτερες διπλωματικές συνέπειες καθώς εδραιωνόταν η αντίληψη της απομόνωσης της Ελλάδας. Η πεποίθηση αυτή, ακόμη κι αν δεν γινόταν αντιληπτή από την αντιβενιζελική κυβέρνηση, σίγουρα γινόταν από την τουρκική πλευρά. Η ηθική ενίσχυση της τελευταίας έπειτα από τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου θα είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω σκλήρυνση της ήδη αδιάλλακτης στάσης της, σημείο κομβικό εν όψει της κλιμάκωσης του πολέμου (Κολοκούρης, 2006, 108. Κονδύλης, 1979, 237. Ριζάς, 2022, 233-234. Χριστοπούλου, 2017, 298).

4. Το ύστατο δίλημμα: Η Συνδιάσκεψη του Παρισιού του 1922

4.1 Η ελληνική θέση στις παραμονές της συνδιάσκεψης

Από τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, το 1921, μέχρι τη Συνδιάσκεψη του Παρισιού, το 1922, η ελληνική διαπραγματευτική θέση είχε φανερά υπονομευτεί. Μετά από τη στρατιωτική αποτυχία της εκστρατείας του Μαρτίου, οι Σύμμαχοι άρχισαν να αμφισβητούν την ικανότητα της Ελλάδας να επιβάλει τους όρους της ειρήνης (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 45). Για την απόδειξη του αντιθέτου ο Γούναρης, πρωθυπουργός πλέον της Ελλάδας από τις 26 Μαρτίου/8 Απριλίου 1921, αποφάσισε την κλιμάκωση του πολέμου το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Τόσο στην απόφαση της εαρινής όσο και της θερινής εκστρατείας κυριάρχησε το πολιτικό κριτήριο. Στόχος ήταν να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη των Συμμάχων και συγκεκριμένα των Βρετανών, επιδιώκοντας παράλληλα το στρατιωτικό πλεονέκτημα επί του πεδίου της μάχης (Ριζάς, 2022, 238-240, 262). Οι αποτρεπτικές συμβουλές του Μεταξά για τη θερινή εκστρατεία σε ιδιωτικές συνομιλίες του ίδιου με μέλη της κυβέρνησης, τον Μάρτιο 1921, για ακόμη μία φορά δεν εισακούστηκαν. Αλλά και οι ενστάσεις του νέου αρχηγού του Γενικού Επιτελείου, Βίκτωρα Δούσμανη, έπεσαν στο κενό (Dakin, 2012, 349. Κολοκούρης, 2006, 46. Ριζάς, 2022, 259). Έτσι, ο Γούναρης προέβη σε άμεση στρατιωτική προπαρασκευή μεγάλης κλίμακας με ευρεία επιστράτευση. Συνεπώς, όταν ήρθε η δεύτερη διαμεσολαβητική προσπάθεια των Δυνάμεων, ήταν αδύνατο κατά τον Γούναρη να ανακοπεί η προετοιμασία και κατόπιν η επίθεση. Γι' αυτό τον λόγο, απέρριψε εξ αρχής τις συμμαχικές προτάσεις του Ιουνίου 1921, σημειώνοντας την ετοιμότητα της Ελλάδας να δεχτεί συγκεκριμένες προτάσεις οποιαδήποτε στιγμή ανεξάρτητα από τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων (Llewellyn-Smith, 2002, 396-397. Μιχαηλίδης, 2018, 34-35. *ΠΕΣ*, 1921, τ. 2, 1061, Ριζάς, 2022, 256, 258). Μετά και τις αρχικές επιτυχίες, ο Γούναρης επέβαλε την άποψή του στο στρατιωτικό συμβούλιο της Κιουτάχειας, τον Ιούλιο 1921, περί συνέχισης του πολέμου και προελάσεως στην Άγκυρα (Κολοκούρης, 2006, 50. Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 50. Ριζάς, 2022, 269). Η κατοπινή αποτυχία της εκστρατείας του Σαγγάριου και η επακόλουθη επάνοδος του ελληνικού στρατού στις θέσεις που είχε καταλάβει πριν ένα μήνα (γραμμή Εσκή Σεχίρ-Κιουτάχεια- Αφιόν Καραχισάρ) είχαν ως αποτέλεσμα τη συνειδητοποίηση του αδιεξόδου στο

οποίο τους είχε οδηγήσει η «πολιτική της λόγχης». Οι στρατιωτικές αποτυχίες του καλοκαιριού του 1921 σήμαναν το τέλος της επιθετικής περιόδου του ελληνικού στρατού. Έκτοτε, το μέτωπο σταθεροποιήθηκε στις θέσεις του Σεπτεμβρίου 1921, με την ελληνική πλευρά σε θέση αμυνόμενου (Γιαννακόπουλος, 2003, 90. Κολοκούρης, 2006, 54, 110. Ριζάς, 2022, 278).

Η στρατιωτική αποτυχία της Ελλάδας είχε αντίκτυπο σαφώς και επί του διπλωματικού πεδίου. Η Γαλλία, εμπρός στην ανικανότητα του ελληνικού στρατού να πετύχει τον επιδιωκόμενο στόχο της συντριβής του αντιπάλου, αποκρυστάλλωσε την ήδη διαγραφόμενη φιλοτουρκική πολιτική της με τη σύναψη του Γαλλο-κεμαλικού Συμφώνου Franklin-Buillon, τον Οκτώβριο 1921. Βάσει αυτού, ο Κεμάλ θα προμηθευόταν και επίσημα πλέον πολεμικά εφόδια ενώ τα τουρκικά στρατεύματα θα απελευθερώνονταν από ένα μέτωπο, γεγονός που θα ανέτρεπε οριστικά τη στρατιωτική υπεροχή της Ελλάδας. Σημαντική ήταν και η προσέγγιση του Κεμάλ με τη Σοβιετική Ένωση ήδη από την άνοιξη του 1921 (Γιαννακόπουλος, 2003, 90. Κολοκούρης, 2006, 59. Κονδύλης, 1979, 224. Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 54. Ριζάς, 2022, 282. Χριστοπούλου, 2017, 326).

Ωστόσο, οι στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις δεν μετρίασαν το μαξιμαλιστικό πνεύμα του Γούναρη στη Βουλή. Η ρητορική του παρέμεινε αναλλοίωτη, κάνοντας μάλιστα λόγο για οργάνωση των κατεχόμενων εδαφών. Παρ' όλα αυτά, επισήμαινε πλέον την αναγκαιότητα της διπλωματικής συνεννόησης με τους Συμμάχους. Αναγνωρίζοντας ότι η λύση βρισκόταν στο διπλωματικό τραπέζι και όχι στο στρατιωτικό πεδίο, ο Γούναρης, ζητώντας και την εμπιστοσύνη της Βουλής, ξεκίνησε με τον υπουργό Εξωτερικών Μπαλτατζή τη διπλωματική περιοδεία στις πρωτεύουσες των Συμμάχων. Μετά από διάστημα πέντε μηνών –από τον Οκτώβριο μέχρι τον Φεβρουάριο– επέστρεψε στην Ελλάδα άπραγος. Η αποτυχία σύναψης δανείου και ο κατακερματισμός εντός του αντιβενιζελικού στρατοπέδου έφεραν την καταψήφιση της κυβέρνησης, στις 25 Φεβρουαρίου 1922, αλλά ανασχηματίστηκε και πάλι υπό τον Γούναρη (Κολοκούρης, 2006, 111. Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 52-53. ΠΕΣ, 1921, τ. 2, 1606, 1609, 1623, 1649. Πλουμίδης, 2016, 312, 317, 323. Χριστοπούλου, 2017, 325, 336). Η κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας, οι υλικές συνέπειες για το στράτευμα, η μεταστροφή του διεθνούς περιβάλλοντος υπέρ της Τουρκίας και η καθυστέρηση σύγκλησης συνδιάσκεψης από τους Συμμάχους, στην οποία η κυβέρνηση είχε ήδη συμφωνήσει από τις 2 Νοεμβρίου του προηγούμενου έτους, οδήγησαν τον Γούναρη να στραφεί για πρώτη φορά στη λύση της εκκένωσης, στις αρχές του 1922 (Κολοκούρης, 2006, 112. Κονδύλης, 1979, 57.

Llewellyn-Smith, 2002, 441. Χριστοπούλου, 2017, 328, 333). Η αποτροπή της από τον Curzon, με το επιχείρημα της υπονόμευσης της επερχόμενης Συνδιάσκεψης του Παρισιού, επηρέασε αποφασιστικά τον Γούναρη που για ακόμη μία φορά ευθυγραμμίστηκε με τη βρετανική εξωτερική πολιτική (Llewellyn-Smith, 2002, 443. Ριζάς, 2022, 293-294).

Υπό αυτές τις δυσμενείς στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις, η Ελλάδα ανέμενε τη διπλωματική λύση που θα έδινε τέλος στο αδιέξοδο του χειμώνα του 1921-22.

4.2 Οι ειρηνευτικές προτάσεις της Συνδιάσκεψης του Μαρτίου 1922

Σε αντιδιαστολή με τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, η Συνδιάσκεψη του Παρισιού πραγματοποιήθηκε μονάχα με τη συμμετοχή των υπουργών Εξωτερικών των τριών Μεγάλων Δυνάμεων. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 9/22 Μαρτίου 1922 και κατέληξε σε προτάσεις ενδεικτικές της επιδείνωσης της ελληνικής θέσης κατά το διάστημα Φεβρουαρίου 1921-Μαρτίου 1922, αλλά ρεαλιστικές δεδομένων των εξελίξεων (Dakin, 2012, 350. Llewellyn-Smith, 2002, 447. Χριστοπούλου, 2017, 338).

Οι όροι κοινοποιήθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση στις 13/26 Μαρτίου και είχαν ως βάση τη διευθέτηση που είχε προταθεί τον προηγούμενο Ιούνιο, με τη διαφορά ότι ήταν ακόμη πιο ευνοϊκοί για την τουρκική πλευρά. Συγκεκριμένα, οι νέες προτάσεις αφορούσαν κυρίως το ζήτημα της Ανατολικής Θράκης. Προσδιοριζόταν νέα χάραξη του ελληνοτουρκικού συνόρου στη γραμμή Αίνου-Μηδείας και προβλεπόταν παραμονή των Ελλήνων στην Καλλίπολη και αποχώρησή τους από τη Ραιδεστό. Η επιλογή αυτής της συνοριακής γραμμής φανέρωνε τον συμβιβασμό των δύο Μεγάλων Δυνάμεων, της Γαλλίας και της Βρετανίας. Το ζήτημα της Θράκης είχε μείνει ασαφές ήδη από την εποχή της δεύτερης μεσολάβησης, καθώς οι μεν Γάλλοι ήθελαν την πλήρη αποχώρηση των Ελλήνων από την Ανατολική Θράκη, οι δε Άγγλοι την όσο το δυνατόν εγγύτερη παρουσία τους στα Στενά. Ωστόσο, τον Μάρτιο 1922, η Μεγάλη Βρετανία είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη αναθεώρησης της πολιτικής της στην Ανατολή, απόρροια της αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων Ελλάδας-Τουρκίας. Έτσι, αποβλέποντας σε μία συμφωνία με την Τουρκία, δεν υποστήριζε πλέον τόσο προωθημένη συνοριακή γραμμή υπέρ της Ελλάδας. Με τη νέα πρόταση λοιπόν του Μαρτίου, η Ελλάδα έχανε σχεδόν τη μισή Ανατολική Θράκη (Γιαννακόπουλος, 2003, 91. Dakin, 2012, 351.

Llewellyn-Smith, 2002, 395, 447. Ριζάς, 2022, 294, 296-298). Επιπλέον, αναγνωριζόταν η τουρκική κυριαρχία σε όλη τη Μικρά Ασία, ενώ προβλεπόταν εκκένωση της Κωνσταντινούπολης από τα συμμαχικά στρατεύματα και κατόπιν επιστροφή της στην Τουρκία. Κανένας λόγος δεν γινόταν για εγκαθίδρυση αυτονομιακού καθεστώτος στη Σμύρνη, ενώ αναγκαία θεωρήθηκε από τους Γάλλους και τους Άγγλους η πλήρης αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα μικρασιατικά εδάφη. Η αδιαλλαξία του Κεμάλ για τη Σμύρνη και το τουρκικό επιχείρημα για ανάγκη προστασίας από τους Έλληνες αποτελούσαν τη βάση της νέας διευθέτησης, που συνοψιζόταν στην αλλαγή του συνόρου υπέρ της Τουρκίας. Τέλος, στις προτάσεις του Μαρτίου υπήρχε μία νύξη για τον σεβασμό των αλλοεθνών από την τουρκική εξουσία. Ωστόσο, η απουσία σαφών εγγυήσεων σήμαινε ότι μόνο θεωρητικά κατοχυρώνονταν τα δικαιώματά τους (Ριζάς, 2022, 311. Χριστοπούλου, 2017, 338). Καίριο σημείο της ειρηνευτικής διαμεσολάβησης αποτελούσε η καταρχήν αποδοχή της ανακωχής και των όρων από τους δύο εμπολέμους και κατόπιν η έναρξη της εκκένωσης από τον ελληνικό στρατό. Στόχος ήταν η ειρηνική αποχώρηση και ταυτόχρονα η διασφάλιση των συμμαχικών συμφερόντων στα Στενά. Το σχέδιο της ελληνικής εκκένωσης από καιρό ήταν στη βρετανική σκέψη, κρίσιμο ήταν ωστόσο να πραγματοποιηθεί με ειρηνικούς όρους στο πλαίσιο της διπλωματικής διευθέτησης. Αυτός ήταν και ο λόγος, άλλωστε, που η Βρετανία είχε αποθαρρύνει νωρίτερα τη σκέψη της Ελλάδας για εκκένωση. Την τρίμηνη παύση των εχθροπραξιών έσπευσε να δεχτεί η Ελλάδα, ενώ επιφυλάχθηκε να απαντήσει για την εκκένωση έως ότου αποδεχτεί και η Τουρκία την ανακωχή. Η αξίωση της τελευταίας να αποχωρήσει ο ελληνικός στρατός αμέσως μετά την υπογραφή της ανακωχής με το επιχείρημα ότι η παύση των στρατιωτικών αναμετρήσεων θα την ωφελούσε, αναπότρεπτα δημιουργούσε μεγάλο δίλημμα στην ελληνική κυβέρνηση (Dakin, 2012, 352. Κολοκούρης, 2006, 80, 113. Llewellyn-Smith, 2002, 448, 450. ΠΕΣ, 1921, τ. 3, 1893. Ριζάς, 2022, 297).

4.3 Το επιτακτικό δίλημμα: αποδοχή ή απόρριψη;

Η λύση της υποχρεωτικής εκκένωσης έπειτα από συμμαχική εντολή ήταν αυτή που αποζητούσε ο Γούναρης ήδη από το φθινόπωρο του 1921, όταν η κατάσταση στο μέτωπο καθιστούσε φανερή πλέον την αίσθηση του αδιεξόδου. Έτσι, την άνοιξη του 1922 η

αντιβενιζελική κυβέρνηση ήταν πιο διαλλακτική από ποτέ να δεχθεί τους προτεινόμενους ειρηνευτικούς όρους που θα τερμάτιζαν τον πόλεμο. Την ανάγκη του τερματισμού υποδήλωνε άλλωστε και η «εν λευκώ» εξουσιοδότηση διαρρύθμισης της ειρήνης στους Συμμάχους. Σ' αυτήν είχε μυστικά συγκατατεθεί ο Γούναρης από τα τέλη του 1921, έχοντας την ελπίδα ότι μια τέτοια ρύθμιση θα επέφερε το μικρότερο δυνατό πολιτικό κόστος (Κολοκούρης, 2006, 127. Πλουμίδης, 2016, 314, 316. Ριζάς, 2022, 310).

Παρά τη θετική της προδιάθεση να δεχθεί οποιαδήποτε αγγλογαλλική διαρρύθμιση, η ανακοίνωση των όρων ήγειρε σοβαρό ηθικό-πολιτικό δίλημμα στην κυβέρνηση. Η θεωρητική μόνο πρόβλεψη εγγυήσεων για την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας ήταν ολότελα ανεπαρκής, ενώ η απαίτηση των Τούρκων για ταυτόχρονη εκκένωση ενίσχυε τον παραπάνω φόβο, δημιουργώντας πρακτικά προβλήματα. Η πεποίθηση του Γούναρη και του Μπαλτατζή ότι την κοινοποίηση των όρων θα ακολουθούσε κατακραυγή και πανικός γρήγορα επαληθεύτηκε (Llewellyn-Smith, 2002, 448- 450). Η κυβέρνηση είχε να επιλέξει μεταξύ τερματισμού ενός καταστροφικού διπλωματικά και οικονομικά πολέμου και της διαφύλαξης του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση κατέληξε στη δεύτερη επιλογή, απορρίπτοντας για ακόμη μία φορά τις συμμαχικές προτάσεις. Στην επιχειρηματολογία της επιστράτευσε το ηθικό ζήτημα που προέκυπτε από την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα μικρασιατικά εδάφη χωρίς να υπάρχει εγγυητικό καθεστώς για τους Έλληνες. Σημείωνε ότι την αποχώρηση θα ακολουθούσε μαζική έξοδος του ελληνικού στοιχείου προς την Ελλάδα, συνέπεια που χαρακτήριζε καταστροφική (Llewellyn-Smith, 2002, 449. Ριζάς, 2022, 312). Συνεπώς, το κριτήριο επιλογής ήταν τόσο ηθικό όσο και πολιτικό.

Η απόφαση υπέρ της απόρριψης δεν ήταν μία εύκολη επιλογή, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς το οριακό σημείο στο οποίο βρισκόταν η μικρασιατική εκστρατεία αλλά και τη διάθεση απεμπλοκής της ηγεσίας από ένα εγχείρημα που ουσιαστικά ποτέ δεν πίστεψε. Ωστόσο, η εγκατάλειψη του ελληνικού πληθυσμού στη διάθεση των Τούρκων ήταν πράγματι τρωτό σημείο της ειρηνευτικής διαμεσολάβησης και ένας από τους ελάχιστους όρους που έθετε πλέον ο Γούναρης για να προβεί στην εκκένωση, όρος που πρακτικά απορρίπτονταν (Ριζάς, 2022, 316, 318). Η διασφάλιση του πληθυσμού ήταν, πέρα από ηθική, επιτακτική υποχρέωση από διαφορετικές απόψεις. Πρώτα απ' όλα, αποτελούσε τον αντικειμενικό σκοπό της μικρασιατικής εκστρατείας από την αρχή της, ανεξάρτητα από τον επεκτατικό χαρακτήρα που αργότερα έλαβε (Πλουμίδης, 2016, 212). Επιπλέον, συνιστούσε το σταθερότερο

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
επιχείρημα της κυβέρνησης σε όλες τις προηγούμενες μεσολαβητικές προτάσεις που είχε απορρίψει, συνεπώς δεν ήταν εύκολο τώρα να απεμπολήσει τη βασική γραμμή της. Τέλος, η εγκατάλειψη του μικρασιατικού πληθυσμού θα είχε αναπότρεπτα ολέθριες πολιτικές συνέπειες και θα προξενούσε τριγμούς στο μετανοεμβριανό καθεστώς. Φόβος υπήρχε τόσο για ενδεχόμενη επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία όσο και για ανατροπή του θρόνου. Η απαγκίστρωση, λοιπόν, ήταν η καλύτερη δυνατή λύση για την αντιβενιζελική κυβέρνηση μόνο εφόσον γινόταν «έντιμα», εννοώντας τη διαφύλαξη μικρασιατικού πληθυσμού και καθεστώτος ταυτόχρονα. Αυτή όμως δεν ήταν δυνατή με τους συγκεκριμένους όρους. Ενδεικτικές ήταν οι φυγόκεντρες τάσεις τόσο προς ανατροπή της κυβέρνησης όσο και εγκαθίδρυσης δημοκρατίας, που γίνονταν ολοένα και ισχυρότερες με το πέρασμα του χρόνου (Ριζάς, 2022, 250, 280-281, 289, 295, 309. Χριστοπούλου, 2017, 343-344).

Από τις αρχές του 1922 και ιδίως από τη γνωστοποίηση των προτάσεων του Μαρτίου και μετά, σημειώθηκε σκληρή κριτική κατά της κυβέρνησης από όλες τις πλευρές. Ακόμη και ο Τύπος τήρησε ομόφωνη στάση: τόσο οι αντιπολιτευόμενες όσο και οι εφημερίδες της συμπολίτευσης απέρριπταν τις συμμαχικές προτάσεις. Ανάλογη απορριπτική στάση υιοθέτησαν το Γενικό Επιτελείο Στρατού και ο ίδιος ο μικρασιατικός λαός, με την επίσημη αποστολή εκπροσώπων του στην κυβέρνηση (Llewellyn-Smith, 2002, 449-450. Πλουμίδης, 2016, 318-320. Ριζάς, 2022, 322). Η ομόφωνη στάση της κοινωνίας εκφράστηκε τόσο με συλλαλητήρια όσο και με την αποστολή ψηφισμάτων στην Εθνοσυνέλευση. Μέσα από τις δημόσιες αυτές κινητοποιήσεις εκφραζόταν η οργή του λαού για την καταπάτηση των ελληνικών δικαιών και η προτροπή του να μην αποδεχτεί η κυβέρνηση την εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό (ΠΕΣ, 1921, τ. 3, 1979-1989, 2023-2031, 2070-2075, 2128-2140. Χριστοπούλου, 2017, 339). Εκτός από τη λαϊκή γνώμη, που ο Γούναρης συνυπολόγιζε σταθερά, πίεση του ασκούσαν και από το εσωτερικό του αντιβενιζελικού στρατοπέδου. Εξαρχής κατακερματισμένος ο αντιβενιζελικός κόσμος, δεν μπορούσε να συλλάβει και να εφαρμόσει μία κοινή πολιτική. Καταλυτικά πρόσωπα, όπως ο Στράτος και ο διπλωμάτης Ρέντης, πλειοδοτούσαν σταθερά στη μαξιμαλιστική γραμμή. Άλλοι, όπως ο Πρωτοπαπαδάκης και ο Θεοτόκης που κατείχαν τα Υπουργεία Οικονομικών και Στρατιωτικών αντίστοιχα, υποστήριζαν την ανάγκη της εκκένωσης με διαφορετικές προτεραιότητες, ενώ ο Μεταξάς, σταθερά υπέρμαχος της απεμπλοκής από τη μικρασιατική περιπέτεια, παραδεχόταν το γεγονός ότι η εκκένωση ήταν αδύνατη χωρίς την παροχή σαφών εγγυήσεων για τον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 167. ΠΕΣ, 1921, τ. 3, 2149. Πλουμίδης, 2016, 320. Ριζάς, 2022, 326).

Πέρα όμως από τις αντικρουόμενες πεποιθήσεις και προτεραιότητες, η απόρριψη των προτάσεων εμφανίστηκε καθολική σε όλο τον πολιτικό κόσμο και την κοινωνία. Η καθολική βούληση του ελληνικού έθνους για απόρριψη της ανακωχής έδωσε τέλος στο επιτακτικό δίλημμα της κυβέρνησης «πόλεμος ή ειρήνη» (Πλουμίδης, 2016, 368). Η ανάγνωση του δυσμενούς διεθνούς περιβάλλοντος και η αίσθηση της διπλωματικής απομόνωσης της Ελλάδας δεν στάθηκαν ικανές παράμετροι ώστε ο Γούναρης να αλλάξει πολιτική γραμμή. Η αναποφασιστικότητά του, ο φόβος πτώσης της κυβέρνησης και ανατροπής του βασιλικού καθεστώτος, η αδιαλλαξία του στις προτροπές του Βενιζέλου -τόσο για σύμπτυξη του στρατιωτικού μετώπου όσο και για συνεργασία- και η μοιρολατρική πεποίθηση ότι οι μικρασιατικοί πληθυσμοί ήταν αδύνατο πλέον να σωθούν, υπονόμευσαν τη δυνατότητα να εφαρμόσει εναλλακτική πολιτική ακόμη κι όταν αντιλαμβανόταν πλέον την επερχόμενη καταστροφή. Η απόρριψη ήταν προτιμότερη επιλογή για το μοναδικό λόγο ότι είχε τη λαϊκή συναίνεση (Ριζάς, 2022, 215. Χριστοπούλου, 2017, 378).

Ενδεικτικές της συλλογιστικής του Γούναρη και της αντιβενιζελικής ηγεσίας εν γένει είναι οι συνομιλίες τους με τον Μεταξά, τον Μάρτιο 1921. Στις συνομιλίες αυτές αποκρυσταλλώνονται οι πολιτικές αρχές των ιθυνόντων που οδήγησαν ένα χρόνο αργότερα στην απόρριψη της μεσολάβησης και κατόπιν στην καταστροφή. Εκεί, ο ανορθολογικός τρόπος σκέψης της αντιβενιζελικής ηγεσίας ήταν πιο αποκαλυπτικός από ποτέ. Αντί να σχεδιάζει την εφαρμογή μίας διαφορετικής πολιτικής επέμενε σ' αυτήν που προδιέγραφε έντονα την πιθανότητα της αποτυχίας μόνο και μόνο γιατί επιδοκιμαζόταν από την κοινή γνώμη. Με επιχείρημα ότι η λαϊκή οργή θα αποδεικνυόταν ολέθρια για το καθεστώς, ο Γούναρης δήλωσε την απαρέγκλιτη στάση της κυβέρνησης μέχρι τέλους ακόμη κι αν καταστρεφόταν. Η στάση αυτή, πέρα από παράλογη και μοιρολατρική, ήταν ενδεικτική της εναγώνιας επιθυμίας του να αναγνωριστεί από τη Μεγάλη Βρετανία, υποβαθμίζοντας όμως την Ελλάδα στη θέση του αδυνάμου σε όλες τις μεσολαβητικές προσπάθειες (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 87. Πλουμίδης, 2016, 308. Ριζάς, 2022, 243).

4.4 Οι συνέπειες της αποτυχημένης μεσολάβησης του Μαρτίου

Για τους λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω, η αντιβενιζελική κυβέρνηση αρνήθηκε τις ειρηνευτικές προτάσεις. Ωστόσο, μετά την αποτυχία της Συνδιάσκεψης του Μαρτίου,

προσπάθησε για πρώτη φορά σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησής της να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος. Έχοντας συναίσθηση πλέον της αποκλίνουσας βρετανικής και ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, προσπάθησε να εκβιάσει τους Συμμάχους με τη μοναδική κίνηση που θα μπορούσε να αποβεί αποτελεσματική για την ελληνική υπόθεση (Ριζάς, 2022, 243, 257, 327). Επρόκειτο για μία κίνηση που νωρίτερα είχε προτείνει ο Μεταξάς κι έπειτα ο νέος αρχιστράτηγος, Χατζηανέστης, την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Στην αποτελεσματικότητα αυτής της κίνησης πίστευε σθεναρά ο Στράτος, ενώ ο Γούναρης ήταν επιφυλακτικός, αν όχι αρνητικός, καθώς στόχος του ήταν πλέον να διασωθεί το εδαφικό καθεστώς της Θράκης και όχι της Μικράς Ασίας. Αν και κίνηση στρατηγικής σημασίας, αναλήφθηκε ως σπασμωδική επιχείρηση που γρήγορα εγκαταλείφθηκε έπειτα από τις απειλές των Συμμάχων. Παρόμοια κίνηση απελπισίας ήταν και η προσπάθεια αυτονομίας της Μικράς Ασίας από το κίνημα της Μικρασιατικής Άμυνας, που επίσης δεν προωθήθηκε καθώς συνάντησε την αντίδραση τόσο της κυβέρνησης όσο και των Μεγάλων Δυνάμεων. Ανάλογο κίνημα με παρόμοια στόχευση ήταν και αυτό της Εθνικής Άμυνας. Αμφότερα τα κινήματα ήταν ενδεικτικά της συναίσθησης που υπήρχε στον μικρασιατικό λαό, ήδη από τις αρχές του 1922, ότι επρόκειτο να εγκαταλειφθεί (Dakin, 2012, 352. Κολοκούρης, 2006, 46-47, 59, 85, 113-114. Llewellyn-Smith, 2002, 491. Ριζάς, 2022, 324, 326. Χριστοπούλου, 2017, 336-337, 341).

Συνέπεια της αποτυχημένης μεσολάβησης του Μαρτίου ήταν η εκδήλωση ενδοκυβερνητικής κρίσης. Οι διεργασίες ανατροπής της κυβέρνησης που από καιρό λάμβαναν χώρα –λόγω της πολυδιάσπασης του αντιβενιζελικού κόσμου– και η δυσπιστία προς αυτήν, ως απόρροια της αδυναμίας της να λύσει το Μικρασιατικό, οδήγησαν στην καταψήφισή της και εν τέλει στη δημιουργία κυβέρνησης συνασπισμού με πρωθυπουργό τον Πρωτοπαπαδάκη, στις 9 Μαΐου 1922. Ο Γούναρης παρέμεινε στον κυβερνητικό σχηματισμό ως υπουργός Δικαιοσύνης διατηρώντας την επιρροή του (Μαυρογορδάτος, 2003, 29. Ριζάς, 2022, 322-324. Χριστοπούλου, 2017, 346, 351).

Η αποτυχία σύναψης ειρήνης και η επακόλουθη προσπάθεια ανεύρεσης διεξόδου μέσω άλλων λύσεων, όπως η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ή η αυτονομία της Μικράς Ασίας, δεν ήταν τίποτε περισσότερο παρά σπατάλη χρόνου σε ανεδαφικά σχέδια που οδήγησαν για άλλη μια φορά σε αδιέξοδο. Αναμένοντας ακόμη μία διπλωματική παρέμβαση των Συμμάχων, η κυβέρνηση υιοθέτησε παθητική στάση όλο το καλοκαίρι του 1922. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το Μικρασιατικό δεν συζητήθηκε σε καμία συνεδρίαση της Βουλής κατά

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
το διάστημα 10 Ιουνίου-29 Ιουλίου, πράγμα που φανερώνει την αμηχανία της κυβέρνησης εμπρός στην ολοένα και πιο δυσμενή όψη που λάμβανε ο Μικρασιατικός Πόλεμος (Llewellyn-Smith, 2002, 451. Πλουμίδης, 2016, 326-327).

Μέσα σε αυτό το κλίμα αδράνειας και μοιρολατρίας, αλλά και κάποιου είδους εφησυχασμού καθώς τόσο καιρό η αναμενόμενη τουρκική επίθεση δεν είχε εκδηλωθεί, ο Κεμάλ εξαπέλυσε τελικά επίθεση στις 13 Αυγούστου και οδήγησε τον μικρασιατικό ελληνισμό στην καταστροφή (Μεταξάς, 1963, τ. Γ1, 57. Πλουμίδης, 2016, 330. Ριζάς, 2022, 328).

Συμπεράσματα

Η αντιβενιζελική εξουσία έλαβε τέλος μετά την κατάρρευση του μετώπου και την καταστροφή. Κατά τη διετή διακυβέρνηση του αντιβενιζελισμού, που συνέπεσε χρονικά με τη διεξαγωγή της μικρασιατικής εκστρατείας, η κυβέρνηση ανασχηματίστηκε έξι φορές, ενδεικτικό στοιχείο της διχαστικής παθογένειάς της, που δυσχέραινε τη χάραξη αποφασιστικής πολιτικής για την επίλυση ενός σύνθετου ζητήματος, όπως το Μικρασιατικό. Από την αρχή δεν υπήρχε ομογνώμια επί του θέματος, ενώ η πλειοψηφία ήταν αρνητική προς το εγχείρημα. Ακόμη κι όταν κορυφαίοι εκπρόσωποι της αντιβενιζελικής πλευράς, όπως ο Γούναρης, άλλαξαν ρότα για να εκμεταλλευτούν τα πολιτικά οφέλη της εξουσίας, το έπραξαν αδέξια, ενώ δεν κατάφεραν ουσιαστικά να απαλλαγούν από τον εσωστρεφή προσανατολισμό τους. Έτσι, η διαχείριση ενός ζωτικής σημασίας ζητήματος εξωτερικής πολιτικής με όρους μικροκομματικής πολιτικής προδιέγραψε εξ αρχής το επερχόμενο αδιέξοδο, αν όχι και την αποτυχία. Η άνευ όρων υιοθέτηση της εξωτερικής πολιτικής γραμμής της Βρετανίας από τον Γούναρη με αντάλλαγμα την ανεξάρτητη εσωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους συνιστούσε προβληματική συλλογιστική του ίδιου, αφού εναπέθετε αφενός τη διαχείριση της ελληνικής υπόθεσης σε μία ξένη Δύναμη, παραγνώριζε αφετέρου τον ευμετάβλητο χαρακτήρα του διεθνούς περιβάλλοντος ορίζοντας *a priori* τη σύμπλευση με τη Βρετανία εις το διηνεκές. Το φοβικό σύνδρομο του 1917 –που αφορούσε την πιθανή επέμβαση των Συμμάχων στις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας για άλλη μία φορά– δεν ήταν άσχετο με την προσπάθεια να αναγνωριστεί η μετανοεμβριανή κυβέρνηση από τις ίδιες. Αντιθέτως, ήταν αυτό που οδήγησε τον Γούναρη να διαπραγματεύεται από τη θέση του αδυνάμου ελπίζοντας εν τέλει στην εξασφάλιση της βρετανικής εμπιστοσύνης. Πολύ γρήγορα, η πολιτική του Γούναρη αποδείχτηκε ανεφάρμοστη, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις επέδωσαν τις απειλητικές νότες στην Ελλάδα εξαιτίας της πρόθεσής της να επαναφέρει τον Κωνσταντίνο στον θρόνο. Συνεπώς, παρόλο που το πολιτειακό ήταν εσωτερικό ζήτημα της χώρας, οι Σύμμαχοι επενέβησαν αποφασιστικά. Αιτία της παρέμβασής τους ήταν η αναγνώριση ότι επρόκειτο για μοναδική ευκαιρία να απαλλαγούν από τις συμμαχικές δεσμεύσεις που παρεμπόδιζαν –τυπικά τουλάχιστον– την αναθεώρηση της πολιτικής τους στην Ανατολή. Ωστόσο, ο Γούναρης επέμεινε πεισματικά στην πολιτική ευθυγράμμισης με τη Μεγάλη Βρετανία, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι είχε επίγνωση της

απώλειας της ενότητας μεταξύ των Δυνάμεων. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον ανορθολογικό τρόπο σκέψης του καθώς, ακόμη κι αν κέρδιζε τη βρετανική αναγνώριση, δεν υπήρχε καμία εγγύηση ότι οι άλλες Δυνάμεις θα διατηρούσαν ανάλογη στάση. Η σύμπλευση με τη Βρετανία, συνεπώς, όχι μόνο οδηγούσε αναπόφευκτα στην κλιμάκωση του πολέμου αλλά ήταν και αμφιβόλου αποτελέσματος. Έτσι, οι αντιβενιζελικοί επέμεναν διαρκώς στη επιλογή του πολέμου και παράλληλα ήγειραν μαξιμαλιστικές αξιώσεις στις συνδιασκέψεις ειρήνης. Αρχικά, στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου 1921 απέρριψαν τις ειρηνευτικές προτάσεις θεωρώντας τις δυσανάλογες των θυσιών που είχε υποστεί η Ελλάδα, παρόλο που συνειδητοποιούσαν την ολοένα και ενισχυόμενη θέση του κεμαλικού παράγοντα. Εκεί, η κυβέρνηση όντως εξέτασε το ενδεχόμενο του συμβιβασμού, ωστόσο υπέκυψε τελικά στο μαξιμαλιστικό πνεύμα της κοινής γνώμης που και η ίδια είχε καλλιεργήσει. Αργότερα, στις προτάσεις του Ιουνίου 1921 ο Γούναρης ήταν πιο αποφασισμένος από ποτέ να επιβάλει μονομερή λύση του ζητήματος διά των όπλων. Το γεγονός ότι οι προτάσεις του Ιουνίου, αν και ελάχιστα τροποποιημένες σε σχέση με τις προτάσεις του Λονδίνου, ήταν ακόμη πιο ευνοϊκές για την τουρκική πλευρά, δεν φαίνεται να προβλημάτισε την κυβέρνηση. Δεσμευμένη από τις ρητορικές της τοποθετήσεις και την επιθυμία της να αποδείξει τη στρατιωτική ισχύ της, η κυβέρνηση Γούναρη εξαπέλυσε τη θερινή επίθεση του 1921. Με το τέλος της, επήλθε και η συνειδητοποίηση ότι η επέκταση των επιχειρήσεων αποτελούσε φαύλο κύκλο. Έστω και αργά, έγινε αντιληπτή η αίσθηση του αδιεξόδου.

Αναζητώντας έκτοτε διπλωματική λύση, οδό που απέρριπταν μέχρι τότε, αρνήθηκαν για ακόμη μία φορά τη διευθέτηση. Οι προτάσεις του Παρισιού του 1922 κρίθηκαν ατιμωτικές για την ελληνική πλευρά από όλο το φάσμα του ελληνικού κόσμου. Όντως, η παράβλεψη της προστασίας του μικρασιατικού ελληνισμού ήταν σοβαρό μειονέκτημα της προτεινόμενης ειρήνης. Στο όνομα αυτού τελικά τις απέρριψαν. Παρ' όλα αυτά, η μετέπειτα στάση της αντιβενιζελικής ηγεσίας φανέρωσε με τον πιο τραγικό τρόπο ότι αιτία της άρνησής της ήταν η αδυναμία της να αποδεχτεί τόσο την αποτυχία της όσο και την ανατροπή της. Το ενδιαφέρον της επικεντρώθηκε στις εντυπώσεις που θα δημιουργούνταν στην κοινή γνώμη και όχι στη σωτηρία του μικρασιατικού ελληνισμού. Έτσι, η καταστροφή επήλθε ως αποτέλεσμα της αδυναμίας της αντιβενιζελικής κυβέρνησης και του Γούναρη προσωπικά να εφαρμόσει μία διαφορετική πολιτική από αυτή που ήταν η πιο δημοφιλής. Ακόμη κι όταν φάνηκε πιο διαλλακτική και διατεθειμένη να δεχθεί τη μεσολαβητική διευθέτηση, από τα τέλη του 1921 και μετά, δεν κατόρθωσε να απεγκλωβιστεί από τη ροπή της στο λαϊκισμό. Η αντίφαση μεταξύ της επιθυμίας της να απαγκιστρωθεί από τη μικρασιατική εκστρατεία, που

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»
πραγματικά δεν ενστερνιζόταν, και της αδυναμίας της να εφαρμόσει μία αντιδημοτική πολιτική την έθετε εμπρός καίριων διλημμάτων, ανάλογων της πολυπλοκότητας του Μικρασιατικού που δεν μπορούσε να διαχειριστεί. Φοβούμενη τις συνέπειες της απεμπόλησης των εθνικών δικαίων, η μετаноεμβριανή κυβέρνηση παρέμεινε μέχρι το τέλος δεσμευμένη σε έναν πόλεμο που μοιραία έλαβε την απόφαση να διεξαγάγει.

Πηγές

Βενιζέλος Ελευθέριος (1932), *Ποίοι οι υπεύθυνοι διά την Μικρασιατικήν καταστροφήν. Τα απότερα αίτια των σημερινών οικονομικών μας δυσχερειών*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

Πρακτικά Γ' Εθνικής Συνελεύσεως (1921), Τόμ. 1-3, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

Βοηθήματα

Γιαννακόπουλος Γιώργος (2003), «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της Μικρασιατικής περιπέτειας 1919- 1922», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6^{ος}, Τα Νέα & Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 83- 94.

Dakin Douglas (2012), *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923* (μτφρ. Α. Ξανθόπουλος), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Κολοκούρης Σάββας (2006), *Μικρασιατική εκστρατεία: ανάλυση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Κονδύλης Θ. Γεώργιος (1979), *Ο δρόμος προς την καταστροφή. Εθνικός Διχασμός. Αίτια της Μικρασιατικής Καταστροφής*, επιμ. Γ. Ζαφειροπούλου, Αθήνα.

Llewellyn Smith Michael (2002), *Το όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919- 1922* (μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Μαυρογορδάτος Γιώργος (2003), «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6^{ος}, Τα Νέα & Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 9-30.

Μεταξάς Ιωάννης (1963), *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Τόμ. Β' (1910-1920) και Γ' (1921-1932), Γκοβόστης, Αθήνα.

Μεταξάς Ιωάννης (2007), *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού και της μικρασιατικής καταστροφής*, επιμ. Κωστής Νικολάκης, Εκάτη, Αθήνα.

Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος (2018), *Μικρασιατική καταστροφή*, Παπαδόπουλος, Αθήνα.

Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων (2016), *Τα μυστήρια της Αιγηίδος. Το Μικρασιατικό Ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Εστία, Αθήνα.

Ασλανίδου Κλειώ, «Κομβικά διλήμματα των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων κατά τη μικρασιατική εκστρατεία»

Ριζάς Σωτήρης (2022), *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, β' έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα.

Χριστοπούλου Δ. Μαριάννα (2017), *Δημήτριος Γούναρης. Πολιτική βιογραφία*, επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου & Άννα Καραπάνου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα: Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.